

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

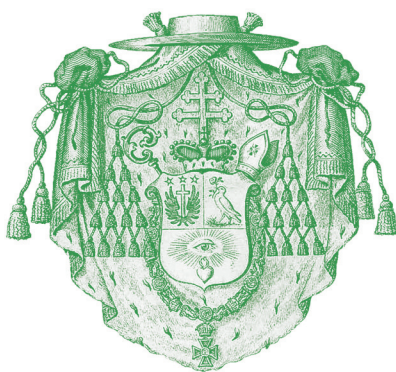

CLASSIS III, FASC. I-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/I.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-I

AZ ESZTERGOMI
FŐEGYHÁZMEGYE ÉS ÉRSEKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 434 0

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-1. Esztergomi főegyházmegye/ Archidioecesis Strigoniensis

I-1-0. Az esztergomi főegyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit) · · · · 7

I-1-1. HABSBURG-LOTHARINGIAI KÁROLY AMBRUS, 1808–1809 (Forgó András) · 16

I-1-2. RUDNAY SÁNDOR, 1820–1831 (Forgó András, Jozef Hal’ko) · · · · · 19

I-1-3. KOPÁCSY JÓZSEF, 1839–1847 (Forgó András) · · · · · 24

I-1-3.a HÁM JÁNOS, 1848/1849 († Bura László, Tengely Adrienn) · · · · · 29

I-1-4. SCITOVSZKY JÁNOS, 1850–1866 (Forgó András, Rétfalvi Balázs,
Tusor Péter) · · · · · 33

I-1-5. SIMOR JÁNOS, 1867–1891 (Rétfalvi Balázs, Tusor Péter) · · · · · 41

I-1-6. VASZARY KOLOS OSB, 1892–1912 (Rétfalvi Balázs, Tusor Péter) · · · · 48

I-1-7. CSERNOCH JÁNOS, 1913–1927 (Emilia Hrabovec, † Csíki Balázs) · · · · 53

Rövidítések · · · · · 63

Képarchívum · · · · · 65

I.I.
ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE
ARCHIDIOECESIS STRIGONIENSIS

I.I.O. AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYE
1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A Szent István kori egyházjog azt az országot tekintette önálló államnak, amelynek volt királya, egy érseke és legalább tíz püspöke, vagyis amelyik képes volt önálló egyháztartományt alkotni. I. (Szent) István pedig tíz püspökség (Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Eger, Győr, Pécs, Erdély, Bihar, Csanád, Vác) szervezését kezdte meg, amelyek két érseki tartományba (Esztergom, Kalocsa) tartoztak. A határvédelem miatt fontos Trencsén vármegye nem tagolódott be a 11–12. századi egyházszervezetbe: Kálmán király 1110 és 1113 között 11. püspökségként önállóvá tette az esztergomi területből kiszakított Nyitra központtal. 1776 és 1804 között hét új latin szertartású – szepesi (1776), besztercebányai (1776), rozsnyói (1776), szombathelyi (1777), székesfehérvári (1777), kassai (1804) és szatmári (1804) – püspökség, 1721 és 1912 között további hét új görög szertartású – fogarasi (1721), munkácsi (1771), nagyvárad (1776), eperjesi (1816), szamosújvári (1853), lugosi (1853) és hajdúdorogi (1912) – püspökség szerveződött. Összesen tehát – Horvátország nélkül – 25 egyházmegyére tagolódott a magyar katolikus egyház, ebből 18 egyházmegyében és 3300 plébánia keretében 9 millió latin szertartású katolikus, 7 egyházmegyében és 2100 plébánia keretei között pedig 2 millió görög szertartású katolikus élt Magyarországon.

Az egyházmegyék közül rangban az első az esztergomi főegyházmegye, amelyről bizonyosan tudni lehet, hogy Szent István eleve érsekségként alapította. Esztergom pedig azért lett a magyar egyházszervezet központja,

mert az államalapítás korszakának jogfelfogása szerint azt Szent István saját királyi székhelyén hozta létre. Ezzel a lépéssel Magyarország függetlenné vált a német birodalmi egyházszerkezet fennhatósága alól, és kizárólag Róma alá tartozó, önálló provinciává, egyháztartománnyá vált. Alapítólevelét, amely nem maradt fenn, feltételezhetően II. Szilveszter pápa 1001 áprilisában írta alá Ravennában. Székhelye Esztergom városa. 1543–1820 között a török megszállás következményeként ténylegesen Nagyszombatból irányították a főegyházmegyét, az 1993-as egyházmegyei területrendezés óta pedig Esztergom Budapesttel osztozik a vezetésben. A főegyházmegye védőszentje Szent Adalbert püspök és vértanú.

Az esztergomi érsekek az évszázadok során számos privilégiumot kaptak, mivel az érseki székhely az Árpád-kortól egyúttal a királyi udvartartás központja is volt. A 13. századra a Kalocsával folytatott versengésben az esztergomi érsekek a maguk számára véglegesen biztosítani tudták a királykoronázás jogát. Az esztergomi érsek prímási (a többi érsek-püspök felett álló elsőbbségi, 1714 és 1951 között hercegprímási) jogait a pápai kúria a 14. század végétől ismerte el. Az esztergomi érsek nagymetropolitai vagy prímási szerepköre ugyan már a 13. századtól megszilárdult, először Kanizsai János (1387–1418) 1394-ben személyre szólón, majd egy év múlva hivatali utódaira is kiterjesztve kapta meg egyháztartománya felett a prímási és a született követi (*legatus natus sedis apostolicae*) megbízást. A prímási címnek a Magyar Királyság teljes területére történő kiterjesztésére – ahogy azt a legfrissebb szakirodalom is tisztázza – csak 1452-ben, Szécsi Dénes érsek (1440–1465) idejében került sor. Csak a prímások hívhattak össze nemzeti zsinatot. Mint kápolnaispánok (*comites Capellae Regiae*) a királyi család főpapjai voltak. 1243-tól egyre gyakrabban kerültek a bíborosok közé, a 19. századtól fogva ezt a méltóságot folyamatosan viselték. A mindenkori prímás több fontos, az évszázadok alatt tartalmában változó közjogi méltóságot is betöltött. Zsigmond uralkodása alatt (1393) állandósult kancellári, majd a 15. század végétől (1484) a titkos kancellári méltósággal egyesített főkancellári feladatkör, amivel együtt járt a kettős királyi pecsét őrzése (a nemesi okleveleket 1867-ig ezzel pecsételték le). A főkancellári cím az esztergomi érseket mint az ország prímását az 1741. évi X. és az 1751. évi III. törvénycikkekkel megerősítve örökösen (1867-ig) illette meg. Egészen az újkorig közreműködési joguk volt a pénzverésben (az úgynevezett *pisetum* jog). Az előjog pénzügyi megváltása Simor János érsek (1867–1891) hivatali idejének végéig jog-

vitát eredményezett az állami hatóságokkal. A prímások mint az ország rendes bírái működtek, 1723-tól 1867-ig a Magyar Királyi Helytartótanács tagjai voltak, valamint Mária Terézia óta a Szent István-rend főpapjának tisztét is ellátták. Mentessültek bizonyos polgári kötelezettségek alól (például adófizetés, a bíróság előtt leteendő eskü). V. István (1270–1272) óta 1870-ig Esztergom vármegye örökös főispánjai voltak, az ezzel járó hivatali teendőket áthárították az esztergomi káptalan egyik tagjára. Keresztély Ágost szász hercegnek köszönhetően, aki 1707 és 1723 között esztergomi érsek volt, 1714 óta szent római birodalmi herceg. A hercegi titulus 1947-ig, illetve 1951-ig volt használatban (1947-ben a magyar törvényhozás, 1951-ben pedig XII. Pius pápa tiltotta meg az egyháziaknak a világi címek viselését). (Az Osztrák–Magyar Monarchia főpapjai közül a hercegi előtag használatára jogosult volt még a bécsi, a prágai, az olmützi és a salzburgi érsek is.) Az érsekek évszázadokon át kiterjedt birtokokkal rendelkeztek, 1488-ban ezek 14 mezővárost és 98 falut foglaltak magukban. Az 1880-as években az érseki birtokból származó jövedelmek 300 ezer forintot tettek ki.

Az érsekség területe és népessége

A főegyházmegye évszázadokon át Európa egyik legnagyobb egyházmegyéje volt egészen 1919-ig, közvetlen szomszédságban a krakkói egyházmegyével. Területét eredetileg a Dunától északra és a Morvától keletre, a Szepességig és Gömörig terjedő területek alkották, a középkorban Bars, Esztergom, Gömör, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Szepes, Torna, Pozsony, Zólyom vármegyék részben vagy egészben, mintegy 2500 települést érintve. Az egybefüggő hatalmas területen kívül 1771-ig az érsekséghez tartozott több mint 100, az országban szétszórt *exempt* plébánia is. Ezek más egyházmegyék területén helyezkedtek el, azonban kivették őket a területileg illetékes főpásztor hatásköréből és közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá rendelték. Az *exemptio* megszűnése után a plébániákat a területileg illetékes egyházmegyékbe sorolták, így az esztergomi főegyházmegye egyetlen tömbbé alakult. 1776-ban az érsekség területéből három püspökséget hasítottak ki: a besztercebányait, a rozsnjóit és a szepesit. Maradék területe Esztergom, Hont, Pozsony, részben Bars, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest vármegyékre, valamint Buda és Pest városára terjedt ki. 1919-ben a főegyházmegye területének túlnyomó része az ország határain kívülre került.

A nagy kiterjedésű terület egy főleg szlovák–német nyelvű északnyugati, és egy inkább magyar nyelvű délkeleti részre oszródott. Felekezeti megoszlásáról és annak tendenciáiról az alábbi táblázat ad eligazítást (összehasonlításként hozzáillesztve az 1910-es országos adatokat).

Az esztergomi érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1821	925466	-	723598	78	103520	11	59824	6,5	35050	4
1845	1076030	-	828545	77	119541	11	63811	5,9	62753	6
1861	1141146	-	878541	77	119792	10	56298	4,9	85028	7
1870	1247276	-	942328	76	124589	10	70599	5,7	107757	9
1894	1637241	-	1216988	74	147659	9	105215	6,4	160384	10
1916	2190592	+137	1605020	73	161386	7	164797	7,5	257208	12
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	0,9 M	5

Források: 1821., 1845., 1861., 1870., 1894. és 1916. évi szemafizmusok

Amint az a táblázatból kiolvasható, az esztergomi főegyházmegye az országos 49 százalékos átlagot messze meghaladóan (73–78%-ban) katolikus. A reformátusok számaránya kissé ingadozott, a 4,9 és 8 százalék közötti értékkel viszonylag csekély maradt. Ez még inkább igaz a görögkeletiekre, akiket csekély számuk miatt (1821: 3474 = 0,4%; 1916: 2181 = 0,1%) nem vettünk fel a táblázatba. A két legnagyobb csoport, a katolikusok és az evangélikusok értékei csökkenő tendenciát mutatnak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 18.)

Az esztergomi érseki egyháztartomány

Az esztergomi főegyházmegye mind mérete, mind a legfontosabb politikai és egyházi intézmények helyszínékként kiemelkedő szerepet játszott az ország életében. A 18. századig hat püspökség tartozott az esztergomi érsekség joghatósága alá: a győri, a veszprémi, a pécsi, a váci, az egri és a nyitrai püspökség. Az ekkor végrehajtott közigazgatási reformok átszabták a metropólia határait: a hat püspökségen kívül a fogarasi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a munkácsi görögkatolikus püspökség (1771-ben megújítva Ungvár székhellyel), a nagyváradi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a besztercebá-

nyai püspökség (alapítva 1776-ban), a rozsnyói püspökség, a szepesi püspökség, a körösi görögkatolikus püspökség (1853-ig), a székesfehérvári püspökség (alapítva 1777-ben), a szombathelyi püspökség (alapítva 1777-ben), valamint az eperjesi görögkatolikus püspökség (alapítva 1816-ban) tartozott Esztergom alá. Újabb változás 1804-ben történt, amikor az egri püspökséget érseki rangra emelték és alárendelték a rozsnyói és a szepesi püspökséget. 1853-ban a fogaras-gyulafehérvári görögkatolikus egyházmegye is érseki rangra emelkedett, egyháztartományába besorolták a nagyváradi és körösi görögkatolikus püspökséget, ezzel ezek felett megszűnt az esztergomi joghatóság. 1912-ben az esztergomi érsekséghez visszont új igazgatási egység, az újonnan alapított hajdúdorogi görögkatolikus püspökség került, ahol – eltérően a többségében rutén eperjesi és munkácsi püspökségtől – a hívek túlnyomórészt magyar anyanyelvűek voltak. A trianoni békekötés (1920) érzékenyen érintette az esztergomi egyháztartományt: elkerült a nyitrai, besztercebányai és szepesi latin szertartású római katolikus, valamint a munkácsi görögkatolikus egyházmegye, ez utóbbi egyetlen plébániája maradt a trianoni határokon belül. (Összesen 404 plébánia, közülük 125 tiszta magyar ajkú került a határon túlra.)

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804 és 1918 között

Az 1887. évi sematizmus két vikariátust említ: az esztergomit és a nagy-szombatit, előbbiben öt főesperességgel és 21 esperesi kerülettel, valamint 237 plébániával, utóbbiban három főesperességgel, 24 esperesi kerülettel és 239 plébániával. A 19. század végén azonban a liberális kormányzat szorgalmazta, hogy az esztergomi érsek tegye át székhelyét Budapestre, végül Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás 1892. december 16-án felállította a budapesti érseki helynökséget (avagy helytartóságot). Az érsekség közigazgatási struktúráját 1918-ig ez a három vikariátus alkotta. Mindegyikük élén érseki helynöknek vagy helytartónak nevezett vikárius állt. A három helynökség nyolc főesperességből és 46 esperességből állt. A trianoni határok között csupán négy főesperesség maradt (a főszékesegyházi, a nógrádi, a komáromi és a honti) 89 plébániával.

Az előző évszázadok örökségeként Esztergomhoz apátságok és prépostságok is tartoztak (1828-ban 41 és 42). Legtöbbjük azonban már csak címében élt tovább. A 19. század közepére az érsekség területén 4 működő és 10 címzetes apátság, valamint 11 létező és 9 címzetes prépostság volt. Ehhez já-

rult még a saját területen kívül eső további négy-négy működő apátság és prépostság, valamint 24, illetve 16 címzetes intézmény.

Az érsekség igazgatásában különleges szerepet játszottak a székeskáptalan és a társaskáptalanok. A székeskáptalant (vagy székes főkáptalan) az érsekséggel együtt alapították, székhelye Esztergom, majd 1543 és 1820 között Nagyszombat. A 14. századig érsekválasztó, majd tanácsadó testület, 1874-ig hiteleshely (*locus credibilis*) is. A középkori hat társaskáptalانبól a 17. századra csak kettő maradt, a pozsonyi és a szepesi, mindkettő Szent Márton patronátusa alatt. E két káptalan mellé 1843-ban felállt a nagyszombati Szent Miklós káptalan, amelynek létrehozását már Rudnay Sándor (1760–1831) érsek megígérte a városnak mintegy kárpótlásul az elköltöző esztergomi főkáptalanért.

Az érsekség plébániastruktúrája az évszázadok során látszólag keveset változott. A 14. századi pápai tizedjegyzékben 437 plébániát említenek. S bár a 16. század közepe táján a plébániák száma már megközelítette a kilencszázat, a török hódoltság és a protestantizmus terjedése következtében erőteljesen megfogyatkoztak. Az 1842. évi sematizmus 472 plébániát sorol fel 801 552 hívővel. 1904-ig a plébániák száma 510-re, a hívek száma 1 365 785-re nőtt. A lelki gondozás nyelviileg meglehetősen változatosan alakult: 1842-ben 130 plébánián csak magyarul, 188 plébánián azonban csak szlovákul, és hétben csak németül folyt a pasztoráció. A fennmaradó többi plébánián nyelviileg vegyes szolgálatot folytattak (magyart és németet 21, magyart és szlovákot 56, magyart, németet és szlovákot 44, németet és szlovákot 23, németet, magyart és illírt 2, szlovákot és horvátot 1 plébánián). Az adatsor azt igazolja: az érsekség északi részén élő lakosság többsége a 20. század elején szlovák anyanyelvű volt. 1920-ban a trianoni békeszerződés következtében került át Csehszlovákiához az akkori 481 plébániából 393, amelyeket 1937-ben egyházjogiilag is leválasztottak.

Miközben a hívek száma alig egy évszázad alatt, 1821 és 1916 között több mint a kétszeresére, 723 ezerről 1,6 millióra nőtt, az őket gondozó papok száma stagnált. Az 1828. évi sematizmus – leszámítva a 34 kanonokot – 726 lelkiszolgálatot végző papot említ. Hozzájuk jött még a 171 teológusnövendék, és 34 szerzetesház meghatározatlan számú szerzetessel. 1910 körül az érsekség papságához 961 egyházmegyés pap tartozott, közülük 729 (76%) közvetlen lelkipásztori szolgálatban állt. Emellett 134 rendházban 255 fogadalmas szerzetes és 204 szerzetes testvér (laikus), valamint 1872 szerzetesnő élt (az apácák száma felülmúlja az egyházi férfiak 1420 fős összesített számát).

A szerzetesnők száma 1916-ig tovább emelkedett 2113 főre. Az esztergomi érsekségnek jelentős szerepe volt a női kongregációk felvirágoztatásában.

Az esztergomi érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző bi- vatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Áthelyezés</i>
1. Károly Ambrus (1785–1809)	Vác (admin.)	1808. 08. 17.	23	1809. 09. 02. Üresedés: 128 hó	1	-
2. Rudnay Sándor (1760–1831);	Erdély	1820. 05. 16.	60	1831. 09. 13. Üresedés: 93 hó	11	-
3. Kopácsy József (1775–1847)	Szf. Veszpr.	1839. 05. 28.	64	1847. 09. 18.	18	-
3.a [Hám János (1781–1857)]***	Szatmár			Üresedés: 28 hó		-
4. Scitovszky Já- nos (1785–1866)	Rozsny. Pécs	1850. 01. 06.	65	1866. 10. 19. Üresedés: 7 hó	17	-
5. Simor János (1813–1891)	Győr	1867. 05. 16.	54	1891. 01. 23. Üresedés: 13 hó	24	-
6. Vaszary Kolos (1832–1915)	P.halma	1892. 02. 08.	60	1912. 12. 31. (Lem.) Üres.: -	21	-
7. Csernoch János (1852–1927)	Csanád, Kalocsa	1913. 01. 01.	61	1927. 07. 25.	15	-
			<i>Átlag: 55 év</i>	<i>Üresedés átlaga: 45 hó</i>	<i>Átlag: 15 év</i>	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás dátuma, Vaszary Kolos esetében lemondásának hatálya.

*** V. Ferdinánd király 1848. június 25-én kinevezte érsekké, de a pápa nem prekonizálta, hivatalát nem foglalta el.

Az esztergomi érsek-prímási szék a magyarországi főpapi karrier csúcsa. A fiatal Károly Ambrus főherceg epizódszerű kormányzását kivéve az összes prímás korábban legalább egy, hárman közülük kettő másik püspökségben kormányoztak. Esztergomból senki nem került áthelyezéssel más székhelyre, az érsekek halálukig viselték hivatalukat, kivéve Vaszary Kolost, aki 1912. december 31-ével lemondott. A főegyházmegye jelentős anyagi bevételei indokolhatták, hogy a 19. század első felében az érseki szék háromszor is igen hosszú ideig volt üres. Ugyanis eb-

ben az időben a jövedelmeket a gyakran fizetéseképtelen államkincstár számára használhatták fel. Ezzel szemben a 19. század második felében szemmel láthatóan a magyar egyház egyértelmű irányítását célzó elgondolások kerekedtek felül és ezek nyomán az üresedések rövidebb ideig tartottak, amelyek azonban a 45 hónapnyi magas üresedési átlagot már nem tudták kiegyenlíteni. A hivatalba lépési kor átlagosan 55 év fölötti (Károly Ambrus főherceg nélkül bőven 60 év fölötti lenne), amit egy 15 éves, országos viszonylatban közepes időtartamú kormányzás követett. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 20.)

Papnevelés

Az első papnevelő szemináriumot (az úgynevezett *Stephaneumot*) Oláh Miklós érsek (1553–1568) alapította Nagyszombatban 1566 folyamán, amit a 17. században további alapítások követtek. A 19. század mélyreható változásokat hozott a papképzésben, amiben főleg Scitovszky János (1850–1866) és Simor János hercegprímások jeleskedtek. A *Stephaneumot* 1850-ben Esztergomba telepítették át, ahol 1865-ben új épületet kapott. A Szelephény György (1666–1685) által 1678-ban alapított *Seminarium Marianum* 1885-ben ugyancsak Esztergomba költözött, ahol – miként az 1850-es évektől már Nagyszombatban is – kisszemináriumaként működött tovább. Növendékeinek száma ekkor 150 fő, az 1907–1908. iskolai évben 180 fő (ebből 97 teológus, 83 gimnáziumi tanuló) volt.

Az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott két országos papnevelő intézmény is. Az egyik az 1619-ben (a második alapítás szerint 1623-ban) Bécsben alapított szeminárium (*Collegium Pazmanianum*), amelyet I. Ferenc uralkodó 1813-ban a magyarországi egyházmegyék generális szemináriumává tett. Az esztergomi érsekhez tartozott az 1802-ben Pesten felállított *Seminarium Centrale* (Központi Papnevelő Intézet), amely az 1648-ban Lippay György (1642–1666) által Nagyszombatban alapított *Seminarium Rubrorumot* tekinti elődjének. Ezt az intézményt 1804-től a prímás alá rendelték és 1805-ben a pálosok egykori konventjében helyezték el. Az érsekség viszonylag gyakran küldött fiatal papokat a bécsi egyházi elitképzőbe, az *Augustineumba* (*Frintaneum*) doktori tanulmányok végzésére. Az intézményben fennállása alatt, 1816 és 1918 között 35 esztergomi pap tanult, többek között a későbbi prímás, Csernoch János; elődje Simor János tanulmányi igazgatóként működött.

• *Irodalom:* ADRIÁNYI GÁBOR (forrásválogatás, bevezető tanulmány, jegyzetelés), *Esztergomi zsinatok a 19–20. században* (Egyháztörténeti Források 13), CD-melléklettel, Budapest 2017; *Atlas Hierarchicus*; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BEKE MARGIT (szerk.), *Simor János emlékkönyv* (Strigonium Antiquum 1), Budapest 1992; BEKE, *Az esztergomi*; BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai–rozsnyói–szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*, Budapest 2000; *Documenta Rudnayana Strigoniensia I* (összeáll. Tóth Krisztina), Esztergom–Piliscsaba 2001; *Documenta Rudnayana Strigoniensia II. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi könyvtár (Biblioteka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében* (összeáll. Demecz Béla), Esztergom–Piliscsaba 2004; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye*, Budapest 2000; *Emlékkönyv Simor János bíboros-hercegprímás aranymiséjének emlékére*, Esztergom 1886; ERDŐ PÉTER, *Az esztergomi főszékesegyház rangja*, Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982, Esztergom 1982, 487–493; *Esztergomi érsekek*; FEJÉRDY ANDRÁS–HEGEDŰS ANDRÁS (szerk.), *Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történt visszatérésének 200. évfordulója alkalmából* (Strigonium Antiquum 11), Esztergom 2022; GERENDÁS ERNŐ, *Az esztergomi káptalan visszaköltözése Esztergomba 1820-ban*, Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése 60. évfordulójának ünnepére, Budapest 1937, 185–198; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA (szerk.), *Esztergomi Főegyházmegye I–IV* (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9), Esztergom 2000; HERMANN EGYED, *Az esztergomi érsekprímási székhely betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 463–487; KÉSMÁRKY ISTVÁN, *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai. Egyházi jogi és közjogi tanulmány*, Budapest 1896; KOLLÁNYI FERENCZ, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900; KOMLÓSSY FERENC, *Az esztergomi főegyházmegyei r. k. iskolák története*, Esztergom 1896; LADOS TAMÁS, *Megjegyzések az esztergomi érsekek primási joghatóságának korai történetéhez*, *Micae Mediaevales. VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* (szerk. Farkas Csaba et al.), Budapest 2018, 103–120; MESZLÉNYI ANTAL, *Az esztergomi főegyházmegye a reformkor elején*, *Katholikus Szemle* 46 (1932) 1: 3–20, 2: 109–119; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka (1707–1945)*, Budapest 1970; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III* (Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek), Strigonii 1874–1924; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV* (Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli), Strigonii–Budapestini 1999; SZENTIRMAI SÁNDOR, *Magyarország primása*, Uő, A középkori magyar egyház. Válogatott kánonjogtörténeti tanulmányok (szerk. Thoroczkay Gábor) (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 2), Pécs 2021, 52–67 (az eredeti angol nyelvű változat: 1961); TÓTH KRISZTINA, *Esztergom vármegyei protestánsok helyzete a 18. században az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján*, *Limes* 14 (2001), 3. sz. melléklete, 49–57; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859; TUSOR PÉTER, *Az esztergomi „bíborosi székhely” történetéhez*, *Vigilia* 69 (2004) 1: 13–24; TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi székhely” kialakulása-*

nak előzményei a 17. században, Budapest 2005; *Univ. Schem. 1842*; ZAKAR PÉTER, „*Hazám sorsa az én sorsom*.” *Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben*, Szeged 2003; ZELLIGER.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 15–21.

BALOGH MARGIT

I. I. I. HABSBURG-LOTHARINGIAI KÁROLY AMBRUS [KARL AMBROS VON ÖSTERREICH-ESTE] (1785–1809)

*A váci egyházmegye adminisztrátora, 1807. január 27. – 1808. március 16.
Esztergom, 1808. augusztus 17. – 1809. szeptember 2.*

K. A. 1785. november 2-án született Milánóban. Apja, Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd, Mária Terézia királynő és I. (Lotharingiai) Ferenc István császár tizennegyedik gyermeke, Lombardia helytartója és a Habsburg–Estei-ház alapítója volt. Anyja, Maria Beatrice d’Este massai és carrarai hercegnő, fivére halála után a modenai és a reggiói hercegség egyetlen örököse lett. K. A. nevét Milánó két leghíresebb püspökéről, Ambrusról és Borromeo Károlyról kapta. A kilencgyermekes családból heten érték meg a felnőttkort; a második legkisebb K. A-t korán egyházi pályára szánták.

Gyermekkorát a modenai hercegségben töltötte. 1796-ban, Napóleon itáliai bevonulása után a családnak menekülnie kellett Milánóból. K. A. apja nagyobb fiaival a bécsi Belvedere kastélyba, anyja a kisebb gyerekekkel Bécsújhelyre költözött. Anyja 1803-ban házat vásárolt Bécsben, amely aztán az egész családnak otthont adott. Elvesztett itáliai birtokai kárpótlásául a család Szerencs várát és a hozzá tartozó birtokot kapta. K. A. itt készült fel a papi pályára Nikolaus Rauscher esztergomi kanonok és Zimányi Ignác pesti teológiaprofesszor vezetésével, és a magyar nyelvet is itt sajátította el. 1805-ben Sigismund Hohenwarth bécsi érsektől elnyerte az alsóbb rendeket. Apja halála évében, 1806. július 29-én a korhatár és a hiányzó szentelések alóli pápai felmentéssel adminisztrátori kinevezést nyert a váci püspökségre, amelyet november 17-én pápai megerősítés, 1807. január 27-én rendkívül ünnepélyes székfoglalás követett.

A váci egyházmegyét 1795 óta Bodonyi Sándor káptalani helynök, skopjei címzetes püspök kormányozta; 1807. október 1-jén ő szentelte K. A-t di-

akónussá. Pappá november 5-én szentelte Fischer István egri érsek. Első miséjét a budai várkapolnában tartotta előkelő rokonai jelenlétében. 1808. január 3-án lánytestvére, Mária Ludovika és I. Ferenc osztrák császár bécsi esküvői szertartását vezette, majd 1808. szeptember 7-én – már felszentelt püspökként – ő koronázta Mária Ludovikát magyar királynévá Pozsonyban. K. A. többször személyesen látogatta a váci egyházmegyét, működése alatt 18 plébániát és kápláni állást létesített, a székeskáptalanban két kánonoki stallumot töltött be és a püspökség javait szigorúan kezelte. Elődei, Althann Mihály Frigyes és Althann Mihály Károly és Forgách Pál földi maradványait a városi Szent Rókus temetőből a székesegyházba helyeztette át.

A király 1808. január 8-án esztergomi érsekké nevezte ki K. A-t. Ez újdonságnak számított, mivel a prímási székre régóta kizárólag kormányzó püspököket/érsekeket neveztek ki, és addig az Ausztriai Ház egyetlen tagja sem viselt magyar püspöki méltóságot. A pápai megerősítésre március 16-án került sor, a pallium átadására május 26-án a bécsi várkapolnában. Itt szentelte püspökké K. A-t 1808. július 24-én Fischer egri érsek, Vilt győri és Somogyi szombathelyi püspök társszentelők közreműködésével, majd kétnapos ünnepség következett a laxenburgi kastélyban. A beiktatás ugyancsak nagy pompával zajlott augusztus 16-án és 17-én Esztergomban. Magyarország hercegprímásaként K. tagja lett a Magyar Királyi Helytartótanácsnak és a Hétszemélyes Táblának, továbbá Esztergom vármegye főispánja és a Szent István-rend prelátusa lett. K. A. az esztergomi érsekségben is vizitációkat folytatott le; 1809-ben személyesen vezette a kassai húsvéti körmenetet. Egy 1810. évi gyászbeszéd szerint K. A. „nemzetünk őszinte jóakarója, ismeri nyelvünket”, amelyről két országgyűlésen is bizonytságot tett.

A művészeteket kedvelő K. A. rövid prímási működését beárnyékolta a Napóleon elleni koalíciós háború. József főherceggel, Magyarország nádorával ő szervezte meg az „insurrekciót”, azaz a nemesi felkelést az ország védelmére. Az ő feladata volt a dunán- és tiszántúli vármegyék mozgósítása és egy tábori püspökség létrehozása. Ő maga öt lovas századot állított ki, amely az esztergomival együtt az ő nevét viselte. Az 1809. június 14-i győri vereség után K. A. katonai kórházat létesített az érseki szemináriumban, a régi jezsuita kolostorban és a nagyszombati orsolyitáknál, valamint a pesti Központi Szemináriumban. Rendszeresen látogatta a sebesült katonákat Nagyszombatban, egy ilyen alkalommal tifuszfertőzést kapott.

K. A. rövid betegség után 1809. szeptember 2-án halt meg, mindössze 24 évesen, az Esterházy család tatai kastélyában. A gyászmisét a város plébániatemplomában Kurbély György veszprémi püspök celebrálta. K. A. holttestét később Esztergomba szállították, ahol az érseki palotában ravatalozták fel a papság és a hívek sokaságának jelenlétében, majd az egykori jezsuita templom kriptájában temették el. Az esztergomi székesegyház megépítése után K. A. testvérei Giuseppe Pisani modenai szobrásszal márvány síremléket készítettek a Szent István oltár mellé. Az esztergomi kincstár a főherceg tulajdonából egy kelyhet és hozzá misekancsót, egy rokokó szentségtartót, egy miseruhát és egy ezüstérmét őriz.

• *Művei*: *Dictio Serenissimi Regii Haereditarii Principis Caroli Ambrosii archiepiscopi Strigoniensis, regni primatis, dum in supremum et perpetuum comitatus Strigoniensis die 18. Augusti 1808. Strigonii installeretur, habita*, OSZKK Fol. Lat. 2540 ff, 36–37. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Károly Ambrus főherceg primás iratai; *Tbrenus in cineris divi Caroli Ambrosii [...]*, Posenii 1809; *Serenissimus [...] Carolus Ambrosius [...] oratione funebri laudatus a Josepbo Bélik*, Budae 1809; *Trauerrede auf [...] Carl Ambrosius [...]*. Gebalten von Michael Paintner, Ofen 1810. • *Irodalom*: JOACHIM BAHLCKE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790)*, ford. Fazekas István, Budapest 2013, 82, 146; BEKE MARGIT, *Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus*, Esztergomi érsekek, 354–358; BOROVSKY, *Esztergom vármegye*, 192–446, 382–383; CHOBOT, *A váci egyházmegye II*, 64; DULHÁZY MIHÁLY, *Esztei Károly Ambrus Ausztria [...]*, Felsőmagyarországi Minerva d. i. oberungarische Minerva 1825, XIII–XIV; BRIGITTE HAMANN (Hg.), *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, München 1988; HC VII–IX; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprimások*, 147–167; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 177.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 21–23.

FORGÓ ANDRÁS

I.1.2. RUDNAY SÁNDOR, RUDNAI ÉS DIVÉKÚJFALUSI (1760–1831)

Erdély, 1816. július 14. – 1819. december 17.

Esztergom, 1820. május 16. – 1831. szeptember 13.

In pectore bíboros 1826-tól, publikálva 1828. december 15-én

R. 1760. október 4-én született Vágszentkereszten (Svätý Kríz nad Váhom SK), tizennégy gyermekes vidéki nemesi családban. Apja Rudnay András szolgabíró, anyja Dőry Anna volt. Tanulmányait a helyi iskolában és Lonszky József (Josef Lonský) moraváni (Moravany nad Váhom SK) lelkésznél kezdte, majd 1772–1776 között a nyitrai piarista gimnáziumban folytatta. Az utolsó évet a pozsonyi *Emericanumban* végezte. Már gimnazistaként megmutatkozott a humán tárgyak iránti érdeklődése, Cicero stílusában latin nyelvű verseket is írt. A nagyszombati királyi akadémia bölcsészeti karán kezdte meg filozófiai tanulmányait. Ekkoriban adták ki szlovák nyelvű próbaprédikációját. A tanulmányai során kötelezővé tett nyilvános filozófiai dispután *cum laude* minősítést kapott. Ezután Budán tanult. Pappá 1783. október 12-én szentelték Nagyszombatban. 1784. április 3-án teológiai baccalaureátust szerzett, dogmatikai disszertációja később nyomtatásban is megjelent.

Tanulmányai után először a gróf Berényi család nevelője volt. 1785-től káplán Csesztén (Častá SK) és egy ideig jegyző Nagyszombatban. Rövid ideig Garamszentbenedeken (Hronský Beňadik SK) káplán, majd 1786-ban az érseki általános helynökség jegyzője lett. Két éves működése során titkárrá, helynöki kancellárrá és szentszéki titkárrá lépett elő. Egy pályázat eredményeképp 1789-ben Nyitrakoroson (Krušovce SK) lett lelkész, majd öt évvel később nagytapolcsányi (Topol'čany SK) esperes és Turóc vármegei táblai ülnök lett. 1805. január 4-én a király az esztergomi székeskáptalan kanonokjává nevezte ki, amellyel együtt járt a nagyszombati Szent István Szeminárium régensi feladatköre. Kanonoki beiktatása január 25-én volt. R. későbbi papi pályafutására nézve nagy jelentősége volt az 1808-as évnek. Királyi dekrétumok értelmében március 4-én korosi (Krušovce SK) apát, június 7-én a Helytartótanács egyházügyi referense, július 15-én ansariai választott püspök lett. Szeptember 9-én Károly Ambrus esztergomi érsek általános helynökké és sasvári (Šaštín SK) főesperessé nevezte ki. A napóleoni háborúk idején, 1809. augusztus 11-én a király tanácsossá és a bécsi Magyar Udvari Kancellária referensévé nevezte ki, szeptember 29-én az esz-

tergomi Szent Tamás prépostságot nyerte el. Királyi követként 1814-ben Sopronban az evangélikusoknak a társaskáptalannal fennálló vitájában közvetített.

I. Ferenc R-t 1815. szeptember 25-én erdélyi püspökké nevezte ki, tekintettel „rendkívüli szellemi képességeire, értékes tulajdonságaira és az egyházügy, valamint az állam érdekében tett szolgálataira”. A pápai megerősítés 1816. március 8-án kelt; Anton von Hohenwart érsek szentelte püspökké április 21-én, Bécsben, Adeodatus Papikian CMV és Nepomuk Dankesreither segédpüspökök közreműködésével. Beiktatása július 14-én volt püspöki székhelyén, Gyulafehérváron. R. különös figyelmet szentelt az iskolaügynek. Kezdeményezését a király külön írásban méltatta és rábízta az erdélyi katolikus iskolák felügyeletét. R-nak rövid erdélyi működése alatt ezen felül további, humanitárius kihívásokkal is szembe kellett néznie. A kolerajárvány következményeinek enyhítésére gondoskodott az érintett lakosság megsegítéséről; az 1817. évi éhínség idején gabonavásárlással és a püspöki raktárak megnyitásával ezeket mentett meg a fenyegető haláltól.

1819. június 12-én esztergomi érseki kinevezést kapott. VII. Pius december 17-én erősítette meg az áthelyezést. Ünnepeyes beiktatása 1820. május 16-án volt korábbi működési helyén, Esztergomban. R. hivatali működésében ettől kezdve nyomon követhető az a törekvés, hogy a magyar egyház függését lazítsa az államtól. Az elmúlt évtizedek abszolutisztikusan kormányzó kabinetjei Magyarország püspöki székeit – élve a királyi főkegyúri joggal – gyakran hosszú ideig betöltetlenül hagyták, amely számukra jelentős befolyást és óriási anyagi előnyt jelentett. Az esztergomi egyháztartományban 1745 és 1839 között hat üresedés volt, ami összesen 48 évet jelentett. R. kinevezését is tíz éves üresedés előzte meg, amelynek nem utolsó sorban VII. Pius közbelépése vetett véget. Szimbolikus döntés volt, hogy R. közel három évszázad után visszahelyezte Nagyszombatból Esztergomba a prímási székhelyet, ami természetesen csak az udvarral történő szoros egyeztetéssel valósulhatott meg. R. először az egykori esztergomi jezsuita rezidenciát foglalta el, és ideiglenes székesegyháznak a jezsuita templomot jelölte ki. Megépíttette a szeminárium új épületét és a Szent Anna-templomot, amely stílusában a római Pantheont (*S. Maria Rotonda*) követte. Az ugyancsak Esztergomba visszahelyezett székeskáptalan számára a Várhegyen impozáns házakat építtetett, Nagyszombatban pedig új társaskáptalan létrehozását kezdeményezte, amelyet csak utódja valósított meg. A monu-

mentális újesztergomi bazilika alapkövének letételére 1822. április 23-án került sor. Egykorú források szerint az építkezési munkálatok a prímás haláláig több mint hárommillió forintba kerültek, amelyet R. nagyrészt saját jövedelméből fedezett. Az építkezés csak 1856-ban fejeződött be.

R. ugyancsak 1822-ben nemzeti zsinatot hívott össze. A zsinat témáit az Udvari Kancellária adta meg: a világi papság, a szerzetesek és az ifjúság fegyelmének javítása, egyházmegyei szemináriumok számára egységes tanterv kidolgozása, (szerzetesrendi) regulák reformja, új magyar katolikus bibliafordítás, a szentszéki bíróságok eljárásának egységesítése, a bécsi *Augustineumban* tíz magyar növendék tanulmányainak finanszírozása stb. A zsinat, amelyet az egyházmegyék és az esperesi kerületek tanácskozáson készítettek elő, 1822. szeptember 8-án vette kezdetét. Résztevői a tanácskozásokra és a határozatok megfogalmazására öt bizottságot hoztak létre. A megbeszélések jelentős feszültséget idéztek elő a kormánnyal, amely egy vétőjoggal rendelkező követ által akarta irányítani a zsinatot, a résztvevők azonban ezt határozatban utasították el. A vitákon az egyházellenes irányzatok problematikájával és mindenekelőtt az egyházfegyelem kérdésével foglalkoztak, nem utolsósorban maga R. felvetésére. A prímásnak jelentős hatása volt arra a zsinati határozatra, amely a Szentírás nemzeti nyelvekre történő lefordításáról döntött. Ez főképp a végül Palkovics György (Juraj Palkovič) prépost által elkészített szlovák fordításra vonatkozott. E döntéssel kívánták ugyanis ellensúlyozni az elterjedt cseh protestáns bibliafordítás hatását és ezzel összefüggésben a „tévtanok terjedését”. Mivel a végül meghozott zsinati határozatok sok szempontból ellentétben álltak Bécs posztjozefinista egyházpolitikájával, a kormányzat megtagadta azok kihirdetését és végrehajtását. A pozsonyi zsinat kudarca ellenére R. folytatta a reformmunkát a zsinat szellemében, különös hangsúlyt fektetve a főegyházmegyei belüli lelkipásztorkodásra. 1824-ig majdnem az egész, 469 plébániából, 28 férfi és hat női rendházból, továbbá két káptalanból álló főegyházmegyéjében vizitációt tartott. A teológusok továbbképzésére megalapította Esztergomban az úgynevezett *Presbyteriumot*.

R. a szlovák tudós társaság (*Slovenské učenie tovaryšstvo*) tagjaként szimbolikusan és politikai szinten is jelentősen segítette a szlovákok nemzeti eszmélését. Az esztergomi székesegyház alapkövét szimbolikusan Szent Adalbert ünnepén tetette le, támogatta Cirill és Metód szláv apostolok tiszteletét, akiknek 1822. évi ünnepéhez a főegyházmegye breviáriumban külön *offici-*

umot rendelt. Egyházkormányzása alatt Esztergom hosszú ideig a felvidéki szlovákok vallási, kulturális és szellemi központja lett. A Helytartótanács első tanácsosaként és a nádor utáni legjelentősebb főméltóságviselőként nagy befolyása volt az egyetemi nyomdára, amelyet ugyancsak felhasznált a szlovák nemzeti törekvések támogatására. A nyomdát Nagyszombatból Budára helyezték át, privilégiuma volt az ország összes tankönyvének kiadása. R. támogatta a szlovák nyelvtudós és katolikus pap, Bernolák Antal (Anton Bernolák) hatkötetes, ötnyelvű, szlovák-cseh–latin–német–magyar szótárát (*Slowár slowenský česko-latinsko-ňemecko-uherský*) és elérte, hogy a továbbiakban minden ott kinyomtatott tankönyvben e szótár egységes helyesírását használják. A Bernolák által szabályozott nyelv lett az esztergomi érsekség egyházi iskoláinak egy részében a tanítási nyelv. R. 1811-ben a bécsi Magyar Udvari Kancelláriánál Palkovics György prépost érdekében is fellépett, aki ugyancsak a tudós társaság tagja volt, és hét évig hiába kért engedélyt a *Týdeník (A Hetilap)* című szlovák újság kiadására. R. védelmébe vette a társaság egy további tagját, a felvilágosult eszmék iránt elkötelezett író, Fándly Györgyöt (Juraj Fándly). Kollár János (Ján Kollár) szlovák költővel 1822-ben nyelvi kérdésekről értekezett, és engedélyezte *Slávy dcera (Szlavság leánya)* című lírai művének kinyomtatását Budán. R. érdeme volt az is, hogy Safarik Pál József (Pavol Jozef Šafárik) szlovák szlavista és történész nagy történeti műve nyomtatásban napvilágot láthatott. A szlovák irodalomra fordított kiadásait 40 000 forintra becsülik. Ennél is nagyobb mértékben támogatta a számos latin, illetve magyar nyelvű kiadvány megjelenését.

R. úgy vélte, hogy a lakosság anyagi és lelki szükségének egyik fő oka a műveltség hiánya. Ennek megfelelően tanítóképzőt alapított és az érsekség minden plébániáján általános iskola létesítését rendelte el. E célból újjászervezte a nagyszombati és a pozsonyi teológiai képzést; kormányzása idején a papnövendékek száma megduplázódott. Papjait lelkigyakorlatokkal igyekezett formálni, és mindenekelőtt szorgalmat követelt tőlük. Tudományos konferenciákon történő továbbképzésükre 16 000 forintot áldozott. A lelkipásztorokat Mária-kongregációk alapítására szólította fel. Úgy vélte ugyanis, hogy „Mária lelkiségének” át kell járnia az ifjúságot és nevelőit, hogy megóvja őket a „liberális eszmék” ártalmas befolyásától. Számos egyházi szociális intézményt támogatott, mint például a váci siketnéma, a pesti vakok intézetét és sok más létesítményt. Szociális elkötelezettségét tükrözik a különféle alkalmakkor megjelent dicsőítő költemények, amelyek R-ban „a szegények,

özvegyek és árvák jóttevőjét” és „Magyarország nagy adakozóját” ünnepelték. Mintegy ötven R-t méltató laudáció maradt fenn versben és prózában.

XII. Leó pápa 1826-ban R-t *in pectore* bíborossá kreálta; a döntést csak 1828. december 15-én hozták nyilvánosságra a konzisztóriumban. A vörös birétumot az uralkodó 1829. január 3-án helyezte fejére a bécsi *Hofburgban*. R. koronázta Karolina Augusztát magyar királynévá 1825 szeptemberében a pozsonyi Szent Márton-dómban, valamint Ferdinánd trónörököszt magyar királlyá 1830 októberében – halála előtt egy évvel. Rövid betegség után 1831. szeptember 13-án, 71 évesen halt meg Esztergomban. Az új klasszicista bazilika kriptájában temették el. Az Udvari Kamara rendeletére november végén R. hagyatékának egy részét (többek között három díszhintót, 144 személyes damaszt asztalneműt) elárverezték.

• *Művei: Památka navštíveňa Pána v padesátom roku obnovená, s ktorým Bob služebníka svého grófa Berényi Gábora zamiloval.* Trnava, 1798; *Kázen na slawné primitia Madacs Josefa nowo-powateného knaza arcibiskupstwi Ostríbomského k duchownému prospechu w bognanském chráme páne držana.* Trnava 1804; *Ad clerum populumque Pastoralis suae curae creditum, occasione Suae Inaugurationis. Anno 1816. die 14. Mensis July.* Cibinii 1816; *Rudnay Sándor erdélyi püspök... minden gondgya alá bízott egyházi s világi renden levőkhez, midőn püspöki székébe beiktattatnék.* Julius 14. 1816. H. n. (német nyelven: Hermannstadt 1816.); *Paraenesis Excell., III. ac Rev. Dni Alexandri Rudnay... Ad Lyceum Regium scholasque Claudiopolitanas occasione auspici muneris Supremi omnium per Transylvaniam catholicarum Scholarum Directoris.* Claudiopoli 1819; *Erkölcsi keresztény oktatások különösen a fenyítő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításokra.* Kolozsvár 1819; *Ad clerum et Populum Archi-dioecesis suae occasione solemnis in Dignitatem Archi-Episcopalem Installationis Strigonii 16. Maji 1820.* Budae; *Epistole Pastoralis... ad Clerum saecularem et regularem, omnemque fidelem populum jurisdictioni suae subjectum pro tempore Quadragesimae.* Strigonii 1820; *Epistola Pastoralis, ope cuius a Clero pro exstrukione Basilicae Strigoniensis Symbolas offerri cupit.* Strigonii 1821; *Kázne príhodné... to gest: 82 Reči duchowních od nebobého Arcibiscupa Ostríbomského w Krušovcích nekdi prednesenich, a vlastnú Rokú spisanich,* Trnava 1833. • *Irodalom: FORDINÁLOVÁ EVA, Alexander ěfan Rudnay,* LKKOS, 1178–1180; HC VII–IX; KÄFER ISTVÁN, *Alexander Rudnay a jebo doba,* Rudnay Sándor és kora (szerk. uő), Esztergom–Trnava 1998; KÄFER ISTVÁN, *Rudnay Sándor,* Esztergomi érsekek, 358–360; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások,* 168–201; SBS IV; SZINNYEI, XI, 1359–1364; TÓTH KRISZTINA (szerk.), *Documenta Rudnayana Strigoniensia,* Esztergom–Piliscsaba 2002; MÁRIA VYVÍJALOVÁ, *Alexander Rudnay v kontexte slovenského národnoobrodenského hnutia,* Martin 1998; WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon,* 23–29.

FORGÓ ANDRÁS–JOZEF HALKO

I.1.3. KOPÁCSY JÓZSEF (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.

Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842

Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

K. 1775. május 30-án született Veszprémbe, szegény kismemesi családban. Apja K. Mihály, anyja Gyöngy Judit volt. Apja építőmesterként, más források szerint kocsisként dolgozott. Egy pap figyelt fel a fiú tehetségére és tette lehetővé számára, hogy szülővárosában gimnáziumba járhasson. Filozófiát és teológiát 1791–1796 között tanult a pozsonyi generális szemináriumban. A szenteléshez előírt életkor eléréséig tanulmányi felügyelő volt a veszprémi szemináriumban, majd püspöki titkár lett. 1798. május 30-án szentelték pappá Zircen. Ezt követően Veszprémbe titkári munkája mellett kánonjogot, egyháztörténelmet és egyházi irodalomtörténetet tanított. 1805-ben szentszéki ülnök, 1809-ben a szeminárium vicerégense lett. 1806-tól veszprémi városi plébános és esperes, 1807-ben kanonoki stallumot kapott a székeskáptalanban. 1809-ben zselicszentjakabi címzetes apát, 1811-ben székesegyházi főesperes és a hántai Szent Mihály egykori társaskáptalan címzetes prépostja lett. Ezekben az években készült el Veszprémbe Szent Ágoston *Val-lomásainak* magyar fordítása, és ekkor jelent meg számos janzenista ihletésű írás, ami feltehetően kihatott teológiai irányultságára. Tehetséges szónok hírében állt, ezért őt bízták meg 1809-ben Károly Ambrus (Karl Ambros von Österreich-Este) hercegprímás, 1813-ban Vilt győri püspök halála alkalmából gyászbeszéd tartásával. 1817-ben a Királyi Tábla prelátusa, 1813-ban pristinaival választott püspök lett. 1811-ben és 1821-ben részt vett a magyar országgyűlésen, utóbbin a Hétszemélyes Tábla tagjaként.

Ferenc király 1821. december 21-én székesfehérvári püspökké nevezte ki K-t, a pápai megerősítés 1822. április 19-én kelt. Püspökké Rudnay prímás szentelte június 16-án az ideiglenesen székesegyházként szolgáló esztergomi Szent Ignác-templomban. Ünnepeles beiktatására 1822. augusztus 27-én került sor. Rövid székesfehérvári működése alatt K. két vizitációt tartott. Ekkoriban készült el a budakalászi, a bicskei, a sárosdi és a váli templom; Gyúron plébániát alapított. K. részt vett az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton, ahol beszédet is tartott. Mindössze hároméves működése után 1825. február 26-án veszprémi püspöki kinevezést nyert. Az áthelyezést a pápa

június 27-én erősítette meg, a beiktatásra 1825. augusztus 28-án került sor. Veszprémi működése alatt 34 plébániát látogatott meg a Balatontól keletre; 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvezést és térképet rajzoltatott az egyházmegyéről. Az esperességek számát ötre növelte és több templomot építtetett. 1834-ben tanítóképzőt (*Praeparandium*) alapított. A püspök és a székeskáptalan együttesen magára vállalta, hogy három tanár és 12 diák felszerelésére és ellátására évi 2500 forintot áldoznak. Apai házát jól felszerelt elemi iskolává alakíttatta át, amelyet ezen felül ösztöndíjakkal támogatott. Az egyházmegyei könyvtárat és levéltárat a püspöki palotában helyezte el.

K. 1838. december 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, miután Rudnay 1831-ben bekövetkezett halála óta a szék üresedésben volt. Kinevezését megelőzően hosszas tárgyalások folytak Lodovico Altieri bécsi nuncius (1836–1845) és a kormányzat között. A szék betöltése a közelgő országgyűléssel is összefüggött: a magyar klérus élére erős vezetőt kívánt állítani a kormányzat. Metternich herceg eredetileg Friedrich Fürst Schwarzenberg salzburgi érseket javasolta e pozícióra, aki azonban magyar nyelvtudás hiányában kiesett. Ezt követően Szepesy Ignác pécsi püspök lett az újabb jelölt, aki viszont 1838-ban váratlanul elhunyt. Ezután a már idős K-ra esett a választás, aki Pálffy Fidél udvari kancellár szerint kiváló „jogi és politikai ismeretekkel” rendelkezik, életvezetése példás („nem hódol a pompának”); ellene szólt gyenge egészsége és előrehaladott kora mellett „nem különösebben előkelő származása”. K., aki hivatalosan 1839-ben értesült kinevezéséről, előrehaladott korára hivatkozva visszautasította azt. Valójában inkább a hosszú üresedés és a székesegyház elhúzódó építkezése miatti bizonytalan anyagi helyzet, valamint a megfelelő esztergomi érseki rezidencia hiánya riasztotta el. Mivel Ferdinánd király ragaszkodott döntéséhez, K. elfogadta az áthelyezést azzal a feltétellel, hogy a veszprémi püspökséget és jövedelmeit adminisztrátorként még három évig megtarthatja. A Szentszék a kinevezést ezzel a feltétellel 1839. február 18-án fogadta el. Május 27-i ünnepélyes bevonulását követően másnap iktatták be, majd a következő nap az Esztergom vármegyei főispáni méltóságot is felvette. Felekezettől független elismertségét igazolja, hogy bevonulása alkalmából a helyi zsidóság díszes oltárt emelt tiszteletére.

A kinevezés kiváltotta a konzervatív egyházi körök támadását, mivel azok K-t janzenizmussal vádolták. Miután Altieri nuncius a helyzet tisztá-

zására szólította fel K-t, az elismerte, hogy nem írta alá VI. Pius *Auctorem Fidei* kezdetű, a pistoiai zsinat elleni konstitúcióját. Ettől függetlenül a vizsgálatnak nem lett közvetlen következménye, ugyanakkor annak kései hatása lehet, hogy K. nem nyerhette el a bíborosi méltóságot. Egyes megnyilatkozásai és cselekedetei valóban késő janzenista beállítottságra utalnak. Fontosnak tartotta a lelki élet elmélyítését gyakori szentgyónás, önmegtagadás és évenkénti lelkigyakorlat által, ugyanakkor nem propagálta a kor jellemző kegyességi formáit, a Jézus Szíve-kultuszt, az Oltáriszentség tiszteletét, a gyakori áldozást, a litániákat és a szentek tiszteletét. Székfoglaló beszédeiben Szent Ágostont idézte, és kiemelte az isteni kegyelem jelentőségét.

Új hivatalában különösen nagy kihívást jelentett számára az esztergomi székesegyház befejezése. Miután Johann Packh építőmester 1839-ben rablógyilkosság áldozata lett, az egri székesegyház építésével már hírnevet szerzett Hild Józsefet bízták meg a munkálatok folytatásával. Hild innovatív építészeti megoldásokat alkalmazott, például a kupola építéséhez fémrácsot használt. A székesegyház díszítésében Marco Casagrande szobrász, valamint Michelangelo Grigoletti és Ludwig Moralt festők működtek közre. A homlokzat feliratát: *Caput Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae* vagyis „Magyarország egyházának feje, anyja és tanítója” K. fogalmazta meg, aki még megérte, hogy a keresztet felhelyezték a kupolára. A primás egy másik templomot is építtetett Esztergomban, és kibővítette az érseki palotát. 1842-ben új, Esztergomot és Párkányt (Štúrovo SK) összekötő fahidat építtetett a Dunára. A még elődje, Rudnay által kilátásba helyezett nagyszombati társaskáptalant Ferdinánd király 1843. február 6-án hat kanonokkal állította fel. K. engedélyt kapott tőle arra is, hogy ismét lehetőség nyíljon magyar papnövendékek kiküldésére a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba. K. Esztergomban is buzgón teljesítette egyházlátogatási kötelezettségét és számos újtásról rendelkezett. A plébánosoknak évente kétszer össze kellett gyűlniük (*corona*), hogy kiállítsák a *status animarum*ot. Újraszabályozta a plébániai könyvtárak és levéltárak igazgatását; személyi változások esetében leltárat kellett készíteni. Egy 1846. évi körlevelében erkölcsi komolyságot, a bűnti előírások betartását, rendszeres gyónást és lelkigyakorlatot írt elő papjainak. Emelte a népiskolák színvonalát; különösen fontosnak tartotta a cigányság jobb iskoláztatását. 1842-ben nyílt meg az esztergomi tanítóképző – ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Tanárképző Központja – és egy leánynevelőintézet.

K. politikailag kiemelkedően aktív volt és az országgyűléseken az egyház érdekeit védte. Az 1839/40. évi országgyűlés megnyitóján magyarul köszöntötte a királyt. Amikor az ellenzék a vegyes házasság körüli vitában Scitovszky rozsnyói és Lajcsák nagyvárad püspököt perrel fenyegette, K. visszautasította a vádakat, és végül a királyhoz fellebbezve kérte a bírósági eljárás megakadályozását. A viták középpontjában az egyház részéről ismét megkövetelt reverzális állt, amelyben az akatolikus házastársnak arra kellett köteleznie magát, hogy gyermekeit katolikus neveltetésben fogja részéssíteni. K. 1840. június 2-i körlevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a reverzális megtagadására sor kerül, úgy a klérus a házasságkötéskor csak úgynevezett passzív asszisztenciát tanúsíthat. Az országgyűlés befejezésével a vita ideiglenesen azzal fejeződött be, hogy a Szentszék brévében engedélyezte a passzív asszisztenciát és Luigi Lambruschini államtitkár egy instrukcióban tiltottnak, azonban érvényesnek minősítette azokat a házasságokat, amelyek nem a Trienti Zsinat által előírt formában vagy nem katolikus pap előtt kötöttek. A felekezeti viták ismét kiújultak a következő, 1843/44. évi országgyűlésen, ezúttal a felekezetváltás kérdésköre kapcsán. Az egyház álláspontja ismét támadások keresztüzébe került. A székeskáptalan követei úgy próbálták meg egyes püspökök támogatásával megőrizni az előjogok egy részét, hogy az ellenzék egyes reformjavaslatait készek voltak elfogadni. A püspöki kar, közöttük K., tüntetőleg távol maradt e tárgyalásokról.

K. művészet- és a tudománypártolásával is hírnévre tett szert. Már 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Az 1843/44. évi országgyűlésen 60 forint értékben díjat tűzött ki „a legjobb egyháztörténész” javára, amelyet azonban végül nem osztottak ki. Jelentős összeggel támogatta Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című munkája, valamint a *Budai Krónika* kiadását, és aktívan részt vett az 1848-ban alapított Szent István Társulat előkészítésében.

1847. szeptember 18-án halt meg Esztergomban, meghűlés következtében. E hónap 22-én temették el a bazilika altemplomában. A székesegyház kincstára K. több értéktárgyát őrizi. Kollonich Lipót († 1707) prímás óta szokássá vált, hogy a prímás hagyatékának egyharmadáról szabadon rendelkezett, a további kétharmad rész pedig a püspökség és a kincstár tulajdonát képezte. K. már 1843-ban vagyona egyharmadát, közel 235 000 forintot rokonaira hagyta. Utalva a már mintegy hárommillió forint jótékony célú kiadásaira, 1847-ben elérte a királynál, hogy a kincstárt megillető harmadot

is családtagjainak adományozhatta. Ez a következő mozgalmas években elmaradt, ami hosszadalmas jogi következményekkel járt. A persorozat (úgynevezett Kopácsy-affér) az örökösöket terhelte és egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

• *Művei: Az izraelitáknak és a keresztényeknek szokásaik és erkölceik [...]*, Veszprim 1801; *Halotti beszéd, melyet fels. és főt. Károly Ambrosiusnak [...] ausztriai főberczegnek, esztergomi érseknek [...] dicső emlékezetére [...]*, Buda 1810; *Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apostolának dicsérete [...]*, Wien 1810; *Halotti beszéd, melyet mélt. és főtiszt. Vilt Józsefnek, néhai győri püspöknek emlékezetére [...]*, Győr é. n.; *Josephus Kopácsy episcopus Alba-Regalensis ad clerum pastoralis suae curae creditum dum reginem dioecesis auspicaretur*, h. n. 1822; *Egyházi beszéd melyet 1822. szent György havának 23. midőn az esztergomi fő-anya-templomnak fundamentoma főmélt. bg. Rudnay Sándor úr esztergomi érsek [...] által fényes szertartással letétetnék, tartott*, h. é. n.; *Oratio ad synodum*, Posonii 1822. • *Források: PL Archivum Ecclesiasticum*, Kopácsy József iratai; *Österreichisches Morgenblatt* 29. 6. 1836; *Der Adler* 4. 6. 1839; *Neue Freie Presse* 11. 6. és 20. 8. 1873, valamint *Die Presse* 20. 5. 1879 [K. affér]; BALÁS THEOPHIL FERENC, *Gyászhangok néh. Kopácsy József Magyarország berczeg-primása, hamvai fölött 1847. mindszenzbő 25- és 26-án [...]* a sz. Benedekrendűek vezérlete alatti esztergomi kir. középtanodától, Esztergom 1847; DEÁKY ZSIGMOND, *Oratio, quam in solennibus exequiis Cels. ac Rev. Dni principis Josephi Kopacsy, metropolit. Strigoniensis archi-episcopi etc. die 15. Octobris 1847. Strigonii dixit*, Strigonii 1847. • *Irodalom: BEKE MARGIT*, *Kopácsy II. József*, Esztergomi érsekek, 360–364; E. SAINT-MAURICE CABANY, *Notice historique sur Mgr. Joseph Kopacsy, prince primat du royaume de Hongrie, légat-né du Saint-Siège, archevêque de Gran... mort à Gran... le 27 septembre 1847*, Paris 1852; FAZEKAS CSABA, *Akatolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány. Katolikus politikai program 1846-ból, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918* (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; LADOCSE GÁSPÁR, *A janzenista Kopácsy József*, *Egyházak a változó világban* (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1991, 549–551; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprimások arcképsorozata*, Budapest 1970, 213–235; SCHWICKER; SÍK ZOLTÁN, *Kirchenpolitik in Ungarn unter dem Fürstprimas Joseph von Kopácsy 1838–1847*, Wien 1939; SZINNYEI, VI, 959–961; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 178–179; GEORG WOHLAND, *Ode Cels. ac Rev. Dno principi Josepho Kopácsy [...] occasione solennis inaugurationis die 28. Maji 1839 oblata ab alumnis seminarii Posoniensis ad S. Emericum*, Posonii 1839; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 29–34.

I.1.3.A HÁM JÁNOS (1781–1857)

Szatmár, 1828. április 15. – 1857. december 30.

Esztergom, 1848. június 26. – 1849. július 12. (kinevezett érsek)

H. 1781. január 5-én született Gyöngyösön, iparos családba. Apja Hám József, anyja Pócs Franciska. Az elemi iskolát és a gimnázium három éves alsó tagozatát szülővárosában járta ki 1787–1792 között. A felső tagozatot három év megszakítás után Rozsnyóban és Egerben végezte. Ezt követően felvételt nyert az egri papnevelő intézetbe. Egerben 1798–1800 között elvégezte a két éves bölcséleti kurzust, majd 1800–1804 között a teológiát. Az egri püspöki szék üresedése miatt Szányi rozsnyói püspök szentelte pappá 1804. március 17-én. Ezt követően három hónapig káplán volt Pásztón. Szeptember 4-én kinevezték az egri szeminárium tanulmányi felügyelőjévé; ugyanakkor tanított is a teológián. 1807-ben a szeminárium rektorává lépett elő. Amikor a királyi család a háborús helyzet miatt Egerbe menekült, H. Mária Ludovika királyné miséspapja volt. A királyné támogatásával 1817-ben az egri káptalan kanonokja lett. 1827. május 25-én a király szatmári püspökké nevezte ki, amelyet a pápa 1828. január 28-án hagyott jóvá. Pyrker érsek szentelte püspökké 1828. március 16-án. Székét április 15-én foglalta el.

Közel harminc éves működése során hangsúlyt helyezett a szociális intézkedésekre és a művelődésre. Ezt igazolja többek között a kezdeményezésére alapított Szatmári Városi Szegények Intézete, az Aggápoló Intézet, valamint az egyházmegye nagyobb városaiban, Nagybányán, Máramaroszigeten és Ungváron létesített hasonló intézmények. A szegénygondozás segítésére hozta létre a Szatmári Jótékony Nőegyletet is. 1830-ban letelepítette Szatmárnémetiben az Istenes Szent Jánosról nevezett irgalmasrendi szerzeteseket, rájuk bízva az általa alapított, 1834–1839 között épített nyilvános kórház vezetését, amelyhez egy általa alapított gyógyszertár is tartozott. A szerzetesek 1835-ben kezdték meg a szolgálatot. 1842-ben letelepítette a városban a Páli Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek Kongregációját is. Kezdetben tíz nővér érkezett a bécsi anyaházból, számukra kolostort és templomot építtetett, amelyet 1846-ban szentelt fel. A nővérek által működtetett lányiskola főképp tiszti és nemesi körökből származó lányokat fogadott be és a maga nemében mintaintézménynek számított: benne mintegy 200 lány számára in-

gyenesen oktattak „női” munkákat (varrás, kötés, aranyhímzés, háztartás), valamint rajzot, zenét és nyelveket. Ugyanitt katolikus elemi iskolát és tanítóképzőt is létesített, amelyet ugyancsak a nővérek vezettek. Az elődje által építtetett konviktus épületét is kibővítette. A téglaegető munkások gyermekei számára ingyenes oktatást biztosított. H. alatt több építkezés folyt: püspöksége idején fejeződött be a későbarokk stílusú püspöki palota építése. 1833-tól kezdve jelentősen kibővítette, majd klasszicista stílusban átépíttette a székesegyházat, amelyet 1837. augusztus 20-án, Szent István ünnepén szentelt újra. H. megbízásából készült el 1844-ben a Kálváriatemplom és a temetőkápolna is. Püspöksége idején 12 új plébániát és számos iskolát, ezenkívül templomokat és kápolnákat építtetett, többek között Szatmárcsekén, Lázáriban (Lazuri RO) és Pusztadoboson. Az ő példájára terjedt el hazánkban a gyermekek ünnepélyes elsőáldozásának szokása.

1848–1849 politikailag zavaros hónapjaiban H. fontos, de ambivalens szerepet játszott. V. Ferdinánd király a Batthyány-kormány előterjesztésére 1848. június 25-én az 1847-ben elhunyt Kopácsy prímás hivatali utódjának nevezte ki. Viale-Prelà nuncius augusztus 1-én Rómának írt levelében „az egekig magasztalta” H. képességeit. Úgy vélte, H. „telve van Isten Lelkével”, „szentnek” tekintik, és rendelkezik a szükséges előrelátással, az egyházi ügyek átfogó ismeretével és a kormány bizalmával. A szentszéki megerősítést azonban különböző okokból kifolyólag sem a bécsi kormányzat, sem a bécsi nunciatúra nem tartotta sürgősnek, a magyar kormány pedig azon volt, hogy megakadályozza azt. Mivel H. pápai prekonizáció nélkül nem akarta hivatalát betölteni, a szatmári egyházmegye irányítását Linczy József nagyprépostra, az esztergomi főegyházmegye ügyeit pedig Kunszt József általános helynökre bízta. Részt vett a magyar országgyűlés ülésin, de csak kivételesen, egyházi ügyekben szólalt fel. Ennek során határozottan kiállt az egyház álláspontja mellett, elutasítva a liberális nézeteket. H. támogatta a független magyar kormányt, ugyanakkor védte a király főkegyúri jogát. Úgy vélte, hogy az új törvényeknek a katolikus egyház tanaival és az apostoli királynak az Anyaszentegyháztól nyert jogaival összeegyeztethetőnek kell lenniük. 1848 nyarán többször is együttműködött a kormánnyal, például a piarista rend ügyében, és támogatta a püspöki kar azon kezdeményezéseit, amelyek közvetíteni próbáltak a király és a kormány között. Törvénytelennek tartotta azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter azon rendeletét, amely szerint a kormány határozatait fel kell olvasni a szószékekről. Sikerült elérnie, hogy a világi papok, a szerzetesek és a falusi tanítók felmentést kapjanak a kato-

nai szolgálat alól. Aktívan részt vett az 1848 szeptemberére tervezett nemzeti zsinat előkészületeiben – például hivatalosan megküldte július 20-án a tárgyalásra javasolt pontokat az egyházmegyéknél – szemben Nádasdy kalocsai érsekkel, aki egyetlen beiktatott érsekként maga szeretne volna a szervezési munkákat irányítani. A szeptemberre tervezett zsinatra a zavaros politikai viszonyok és a horvát támadás miatt nem került sor. H. 1848 nyarán küldöttséget vezetett az Innsbruckban tartózkodó udvarba azzal a céllal, hogy meghívják a királyt Magyarországra. A nuncius felszólítására 1849 elején gyűjtést szervezett Magyarország főpapjai és püspökei körében a Gaeta-ba menekülő pápa javára, amelynek eredményeképp mintegy 6000 forint gyűlt össze. Amikor 1849 áprilisában a honvéd csapatok Pesthez közeledtek, H. Bíró László kanonok kíséretében Sopronon keresztül Bécsbe menekült. Amikor Alfred zu Windischgrätz herceg, a császári erők főparancsnoka bevonult a fővárosba, levelet intézett H-hoz, amelyben a császár iránti hűségre szólította fel a papságot, egyúttal kapitulációra felhívó körlevél kibocsátását rendelte el. H. valóban kiadott egy körlevelet 1849. január 12-én, amelyben papjait Ferenc Józsefet törvényes uralkodónak elismerve a császári kiáltványok kihirdetésére szólította fel. Január 20-án a püspöki kar nevében felszólította a híveket a császári hadsereg iránti engedelmességre, bár úgy látta, hogy nem fogja tudni összegyűjteni azt az egymillió forintos összeget, amelyet az udvar hadsereg toborzására követelt tőle. A magyar kormány viszont hazaárulónak nyilvánította, megfosztotta hivatalától, és vagyonát elkobozta. Kétségtelen királyhűsége ellenére azonban a bécsi kormányzat is gyanúsaként ítélte viselkedését. Alexander Bach belügyminiszter 1849 közepén kora, hiányzó képzettsége és nyelvismeretei miatt H-t alkalmatlannak tartotta a prímási méltóságra, feltételezte azonban, hogy „inkább jellemgyengeségből, mint rossz szándékból” keveredett bele a forradalmi eseményekbe. A bécsi kormányzat 1849. július 12-én megüresedettnek nyilvánította a prímási széket, H-t pedig lemondatta. Miután H. Friedrich Schwarzenberg salzburgi bíboros tanácsára július 14-én eleget tett a kérésnek, visszatérhetett korábbi egyházmegyéjébe. Hiába kért kegyelmet Julius Haynau katonai kormányzónál a hazafias érzületű, halálra ítélt Gonczeczky János szatmári pap számára, akit 1849 októberében kivégeztek. A császár elleni 1853. évi merénylet után H. a szatmárnémeti szegényház és kórház javára 5000–5000 forintot adományozott azzal a kikötéssel, hogy évente misét mutassanak be az uralkodóért, halálából megmeneküléséért.

H. Szatmárban folytatta pasztorációs munkáját. Kísérletet tett újabb rendek letelepítésére az egyházmegyében. A ferencesek esetében, akik számára rendházat is létesített, nem járt sikerrel; a jezsuiták letelepítéséről azonban 1851-ben sikerült megegyeznie a rend generálisával. A papnevelő intézetben H. kezdeményezésére alakult meg 1856-ban a Mária Irodalmi Társulat, amely a kor „tévedései” elleni nyílt fellépést tűzte ki céljául és később Szent Alajos Társulat néven működött.

H. egész életében aszketikus életmódot folytatott, az éjszakákat ismeretlen okból nem ágyban, hanem félmeztelenül, díványon töltötte. Fokozatos gyengülése ellenére liturgikus kötelezettségeit az utolsóig ellátta. 1857. szeptember 30-án, 77. életévében halt meg Szatmárnémetiben. Bebalzsamozott holttestét érckoporsóba téve 1858. január 7-én temették el a székesegyház kriptájában, szívét azonban az irgalmas rendi nővérek templomában helyezték el. Sírfelirata szerint ő volt az egyházmegye második megalapítója (*Alter Stator Dioecesis*), ugyanis 600 ezer forintra becsült vagyonát az egyházmegyére, valamint a még életében létrehozott jótékonyági alapítványi pénztárra hagyta. A székesegyház idejére Obermayer András nagyprépostot választották káptalani helynöknek. Az egyházmegyében 1896 óta zajló vizsgálatok után Meszlényi püspök 1898-ban Rómában boldoggá avatási perét kezdeményezte, amelyet 1997-ben újra felvettek. Emlékét őrzi Szatmárnémetiben a római katolikus iskolaközpont (Hám János Római Katolikus Iskolaközpont), a Hám János Napok című katolikus rendezvénysorozat, valamint egy utca és a székesegyház előtti szobra.

• *Művei*: MESZLÉNYI GYULA (kiad.), *Hám János szatmári püspök szentbeszédei I–II*, Szatmárnémeti 1893; MESZLÉNYI GYULA (kiad.), *Hám János szentbeszédei I–III*, Szatmár 1894–1904; SCHEFFLER JÁNOS (kiad.), *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848–49-ből*, Budapest 1928 [latin nyelvű emlékiratok magyar fordításban]. • *Források*: SzPKL Historia Domus, Körlevelek, Személyi hagyaték; PL Archivum Ecclesiasticum, Hám akták 1848 (182, 279, 280), Hám akták 1849; PL Archivum Ecclesiasticum, Acta Vicariatus Strigoniensis; PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky-akták. Cat. 21; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung für Glauben, Wissen, Freiheit und Gesetz* 22. 3. 1853, 29. 1. 1856, 3. 2. 1858; *Schem. Szatbmarien*. 1829, 1830, 1831, 1833, 1835, 1840, 1851, 1853, 1855, 1858, 1864. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; ADRIÁNYI GÁBOR, *Hám János szatmári püspök felmagasztalása és megalázása*, *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis* II (2004) 73–75; ADRIÁNYI GÁBOR, *A Bach-korszak egyházpolitikája*, Kairosz 2009; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 40, 76; BREZNAY BÉLA, *Isten Szolgája. Hám János szatmári püspök remélhető kanonizációja*, *Religio* 19 (1893) 9: 20; BURA

LÁSZLÓ, *A tisztesség kálváriáján. Hám János élete, személyisége, tanulmányai*, Keresztény Szó IX (1998) 4. sz.; BURA LÁSZLÓ, *Hám János öröksége*, Szatmár-Németi 1999; BURA LÁSZLÓ–ILYÉS CSABA (szerk.), *Hám János szatmári püspök 1827–1857*, Szatmárnémeti 2007; HC VII–IX; IRSIK FERENC, *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete*, Szatmár 1894; IRSIK FERENC–BODNÁR GÁSPÁR (szerk.), *Hám János a szent életű szatmári püspök élete*, Szatmár-Németi 1903; FRANCISCUS KESZLER, *Memoria servi Dei Joannis Hám, episcopi olim Szatbmáriensis 1827–1857*, Szathmarini 1893; LUKÁCS, *Vatican*; MIRIAM LYITOVSKÁ, *Srdce v Sredci. O živote satmárského biskupa Jána Háma. Spoločnosť Božieho Slova na Slovensku*, Nitra 1992; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Budapest 1928, 120–125; N. N., *Compendium vitae Servi Dei Joannis Hám Episcopi olim Szatbmáriensis. 1827–1857*, Szatmár-Németi 1904; SCHEFFLER JÁNOS, *Hám János Szatmár szentéletű püspökének 100 éves jubileuma – 1827–1857*, Katolikus Naptár 1927, 48–54; SCHEFFLER JÁNOS, *Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848–49-ből*, Budapest 1928; TAMÁSI ZSOLT, *Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai*, Megmenekültem az oroszán tor-kából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948, Budapest–Kolozsvár 2015; WALTRAUD HEINDL, *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsnennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn 1848–1850*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 24 (1971) 413–414; ZAKAR PÉTER, „Hazám sorsa az én sorsom” *Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben*, Szeged 2003.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 549–554.

† BURA LÁSZLÓ–TENGELY ADRIENN

I.1.4. SCITOVSZKY JÁNOS, NAGYKÉRI [SCITOWSKY] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.

Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.

Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.

1785. november 1-én az Abaúj vármegyei Bélán (Kassabéla; Košická Belá SK) született. Apja Scitovszky János, szláv felmenőkkel rendelkező, kismesi származású falusi tanító volt. Szerény körülmények között nevelkedett. Később épületes anekdoták tárgya lett, amikor édesanyja egyszerű falusi viseletben látogatást tett az esztergomi érsekként a főnemesek sorába emelkedett pap fiánál. Elemi iskoláit Jolsván (Jelšava SK), a gimnáziumot

pedig Rozsnyón végezte. 1804-ben egy kanonok támogatásával felvételt nyert a rozsnyói szemináriumba, majd püspöke teológiai tanulmányokra Nagyszombatba küldte, ahol 1808-ban filozófiai doktorátust szerzett. 1809. november 5-én Antonio Severoli bécsi nuncius (1802–1816) szentelte pappá Jászón (Jasov SK), a premontreiek templomában. Ezt követően a rozsnyói gimnázium filozófia és matematika tanára, a következő évtől a morál- és a pasztorálteológia tanára. 1813-ban a pesti egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1821-ben sikertelenül pályázott a pesti egyetem egyháztörténelem tanszékére. 1824-ben a rozsnyói káptalan tagja és a szeminárium rektora lett, valamint nagykeri előnévvel nemességet szerzett. Nyári helyettesítések során ismerte meg a püspökséget. 1825-ben a székeskáptalan követeként részt vett a magyar országgyűlésen, és Lonovics József érseki titkár, későbbi egri érsek mellett a legtekintélyesebb egyházi képviselő lett. Kezdetben szimpatizált a liberálisokkal, később azonban elfordult tőlük.

S. 1827. augusztus 17-én rozsnyói püspöki kinevezést kapott; a szentszéki megerősítésre 1828. január 28-i konzisztóriumon került sor. A szentelést hivatali elődje, Lajcsák nagyvárad püspök végezte 1828. március 25-én a nagyvárad székesegyházban. Beiktatása április 20-án volt. Hivatali működése egyik fő feladatának a papság és a hívek vallásosságának elmélyítését tartotta. Továbbá célul tűzte ki a nagyrészt protestánsok által lakott egyházmegye békés eszközökkel történő katolizálását. Ennek megfelelően támogatta a Mária-tiszteletet, az ereklyekultuszt és a zarándoklatokat. Személyes kérésére megkapta Rómában Neitus vértanú ereklyéit, amelyeknek a székesegyházban oltárt emelt. Részt vett az egyházmegye búcsújárásain – többet személyesen is vezetett –, és figyelmet fordított a papság igényeire. Tizenegy éves püspöki működése alatt tíz templom épült fel. Megindította a *Rozsnyói Egyházi Töredékek* c. folyóiratot a katolikus öntudat erősítése érdekében. A népoktatás fejlesztésére Rozsnyón internátust, Rimavszombatban (Rimavská Sobota SK) gimnáziumot alapított.

Lajcsák nagyvárad püspök mellett S. volt az egyetlen magyar püspök, aki az úgynevezett kölni egyházvita hatására már az 1830-as években megtiltotta a papságnak, hogy vegyes házasságok kötésénél közreműködjön, amennyiben a protestáns fél nem kötelezte magát reverzálissal a gyermekek katolikus nevelésére. Emiatt a gömöri vármegyegyűlés 1836 végén jogsértés miatt vádat emelt ellene az udvarnál. Ez a támadás végeredményben a liberális ellenzék válasza volt S-nek az 1832–36-os országgyűlés alatti politikai tevékenység-

gére. Pietro Ostini bécsi nuncius (1832–36) megítélése szerint S., Kopácsy veszprémi és Vurum nyitrai püspök voltak az országgyűlés felsőtábláján az egyház jogainak legfőbb védői. Az 1836. és az 1839. évi országgyűléseken S., kevésbé kidolgozott, inkább gyakorlatias és polemikus jellegű beszédeivel, Lajcsák hivatali kollégájával együtt ismét az ellenzék keresztútjába került.

Szepesy pécsi püspök halála után 1838. november 19-én az uralkodó áthelyezte a pécsi egyházmegye élére. A pápai megerősítésre 1839. február 18-án, a beiktatásra május 23-án került sor. Püspöki működését a plébániák vizitációjával kezdte. Tíz éves hivatali működése alatt öt templom és hat iskola épült. A pécsi tanítóképző fenntartását átvállalta. Az idős tanítók részére létrehozta a Néptanítók Nyugdíjintézetét. Lánynevelő intézetet alapított, amelyet a Miasszonyunkról nevezett nővérekre bízott. Támogatta a kórházat, figyelmet szentelt a börtönpasztorációra és szegényházat hozott létre. A papságot háromnapos lelkigyakorlatokra (*triduum*) kötelezte, amelyeket szerzetesek tartottak. Világi papokat, ferenceseket és jezsuitákat népmissziók megrendezésével bízott meg. Ahogy Rozsnyón, pécsi működése alatt is figyelembe vette a püspökség háromnyelvűségét a gyakorlati rendelkezések során. Az 1847. évi éhínség idején ingyen gabonát adományozott, amelyet csak az aratás után, természetben kellett visszaadni. Ezekben az években Liszt Ferenc gyakori vendége volt. 1845-ben elnöke volt annak az orvosokból és természettudósokból álló kongresszusnak, amely kezdeményezte az ország gyógyvizeinek megvizsgálását. Az 1843/44. évi országgyűlésen a püspöki kar azon kisebbségéhez tartozott, amely támogatta az alsótáblán részt vevő káptalanok kezdeményezését. Ezek hangsúlyosan konstruktív politikával az eddigi egyházi jogok legalább egy részének megmentésére törekedtek.

1848 tavaszán a bécsi udvar S-t akarta a megüresedett prímási székbe helyezni, a magyar kormány viszont Lonovics csanádi püspököt támogatta. Végül kompromisszum eredményeként a békülekény Hám szatmári püspök nyerte el a méltóságot; kinevezésére június 26-án került sor. Lonovicsot kárpótlásul az egri érseki székbe helyezték. Sem Bécs, sem Pest-Buda nem sürgette azonban Hám római prekonizációját, aki ezért a szatmári és az esztergomi egyházmegye igazgatását kanonokokra bízta. S. a politikai áttörést anyagilag addig támogatta, amíg azt királyhűnek tekintette. Legkésőbb a felekezeti egyenjogúság elrendelésétől és a tized eltörlésétől kezdve a püspöki kar nagy részéhez hasonlóan távolságot tartott az aktuális poli-

tikai fejleményektől. Ennek ellenére Kossuth kormányzata a déli országrészek kormánybiztosává nevezte ki, ami ugyanakkor Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán csapatainak támadása miatt nem járt gyakorlati következményekkel. A főváros bukása után a legtöbb püspökhöz hasonlóan ő sem követte a kormányt Debrecenbe. A kiélezett helyzetben őt és Hámot hazaárulónak nyilvánították, javaikat elkobozták és kiutasították őket az országból. Mindketten Bécsbe távoztak.

Miután a bécsi kormányzat 1849. július 14-ével lemondatta a kinevezett Hám prímást, Bach belügyminiszter a szokásos *terna* (három jelöltes) javaslat helyett S-t *unico loco* javasolta prímásnak. Érvei között szerepelt, hogy S. kitűnik „tanultságával, szigorúan vallásos életvitelével, kiemelkedő jótékonyosságával, a legfelsőbb császári házhoz való megingathatatlan hűségével”, továbbá beszél magyarul, németül és „szlávul”. Az uralkodó 1849. július 21-én esztergomi érsekké nevezte ki S-t. Az áthelyezést Róma 1849. szeptember 28-án erősítette meg. Érseki székét 1850. január 6-án foglalta el. Az érseki palliumot Michele Viale-Prelà bécsi nunciustól (1845–56) vette át. S. már 1850 tavaszán különleges megfigyelőként részt vett az osztrák püspökök konferenciáján, ahol értesült arról, hogy konkordátum útján tervezik az egyház birodalmon belüli helyzetének rendezését.

S. hivatali működésének első évei még erősen az elmúlt drámai események árnyékában teltek. A papság ellen folytatott bírói eljárások megakadályozására S. a politikailag kompromittált papokra egyházi büntetést rótt ki. Megmentette a perbe fogott Bémer László nagyváradai, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József besztercebányai püspököket. Sikerült elérnie, hogy a katolikus papokat és a protestáns lelkészeket is mentesítsék a kényszerbesorozások alól.

Az aradi vértanúk megmentése érdekében négyszer kereste fel Ferenc Józsefet, aki azonban elutasította kérését. Az egyházi viszonyok rendezése érdekében 1850. augusztus 25-ére püspöki konferenciát hívott össze Esztergomba. Bár arra törekedett, hogy a prímási jogkört a Szent Korona országainak minden egyházmegyéjére kiterjessze, a horvát főpásztorok megtagadták a részvételt. 1853-ban a zágrábi metropólia megalapításával végérvényesen aktualitását veszítette a kérdés.

S. korábbi törekvéseinek megfelelően esztergomi érsekként is nagy hangsúlyt helyezett a hitélet élénkítésére; ennek érdekében lelkigyakorlatokat tartott Nagyszombatban, Pesten és Esztergomban, és elrendelte népmissziók tar-

tását. A pesti Egyetemi templomban meghonosította a konferenciabeszédeket. Pártfogolta a vallásos egyletek (oltáregyletek, legényegyletek, Kolping egyesület) munkáját. Támogatta a szerzetesrendeket, a kármelitákat, a pálosokat, a szatmári irgalmas nővéreket, a jezsuitákat és az angolkisasszonyokat. 1852-ben a Szentszék megbízásából a fegyelmi problémák kezelésére a magyar férfi szerzetes rendházakat vizitálta. A nagy vizitáció eredményét – amelyhez hasonló munkát végzett Schwarzenberg bíboros a birodalom nyugati felében – terjedelmes jelentés formájában küldte meg Rómába. Részben a horvát egyházmegyéék fölötti befolyás elvesztésének kiegyensúlyozására IX. Pius S-t bíborossá kreálta 1853. március 7-én. Római címtemploma a Jeruzsálemi Szent Kereszt (*Santa Croce in Gerusalemme*) bazilika lett 1854-ben. A birétumot 1854 végén, mintegy két hónapos római tartózkodása során kapta meg a pápától. Rómából Esztergomba vitte Szent Valentinus és Modestin vértanúk ereklyéit. 1858. szeptember 19. és október 3. között Esztergomban tartományi zsinatot tartott, amely főleg a konkordátummal és magyarországi érvényességével, továbbá fegyelmi kérdésekkel foglalkozott. A zsinat határozatait egy 1860-ra kitűzött egyházmegyei zsinaton a püspökségek szintjére bontották le.

Hatalmas jövedelmének jelentős részét építkezésre, továbbá jótékony és kulturális célra fordította. Egykorú kimutatások szerint karitatív jellegű kiadásai három hivatali időszakában mintegy 2,5 millió forintot tettek ki. Ebből mintegy 260 000 forint esett a szűkebb értelemben vett kultuszra, több mint 500 000 oktatási intézményekre, 630 000 nyilvános szociális intézményekre és közel 900 000 (!) az esztergomi bazilika befejezésére. A már elődei által felfogadott művészek mellett szerződést kötött többek között Pietro Bonani és Johann Meixner szobrászokkal. A székesegyház felszentelésére 1856. augusztus 31-én került sor a király jelenlétében. S. régi barátját, Liszt Ferencet kérte fel a szentelési mise komponálására és vezénylésére. A prédikációk a magyarokon kívül szlovák és német nyelven is elhangoztak. A templomot IX. Pius 1856-ban bazilika rangjára emelte.

S. 1850-ben Nagyszombatból a vízivárosi ferences zárdába költöztette át a szemináriumot. 1853-ban visszahívta a jezsuitákat Nagyszombatba és rájuk bízott egy újonnan létesített gimnáziumot és konviktust. 1853-ban Hild József tervei alapján új épületet létesített az esztergomi székeskáptalan értékes könyvtára számára (*Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis*). Az

esztergomi Nagyszeminárium épületét 1865-ben szentelte fel, és újraindította az érseki tanítóképzőt. A nyugdíjas papok számára 200 000 forintot alapított. Támogatta a katolikus sajtót (például *Religio, Magyar Sion*) és 16 000 forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek 1853-tól igazgatósági tagja volt.

Prímásként S. automatikusan kora (egyház)politikai vitáinak középpontjába került. Az udvar jelöltjeként és az ultramontán nézőpont szóvivőjeként hosszú ideig a magyar országgyűlés jelentős részének nyílt elutasításába ütközött. Felrötták neki az 1855. évi konkordátumba történő hivatalos beleegyezését is. A háttérben azonban S. Bécsben és Rómában intenzíven közbelépett annak érdekében, hogy Magyarországot ne vonják be a konkordátumba, és ne szűkítsék le a prímási jogkört. 1854-ben, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának elfogadása alkalmával hosszabb ideig tartózkodott Rómában, amelynek során terjedelmes emlékiratot adott át a pápának. Fáradozásait, Rauscher bécsi érsek és a bécsi udvar megíúsította, amihez többek között Simor János kanonok (a későbbi prímás) római háttérmunkája is hozzájárult. Az 1855-ös konkordátum aláírása után Viale-Prelà bécsi nuncius biztosította S-t arról, hogy a prímási jogokat nem korlátozzák. Ugyanezen év során hivatalos intitulatúrájában S. kapcsolta össze az 1714-től külön, a mindenkori érsek neve mellett szereplő hercegi és a tőle különálló, a *legatus natus* után következő prímási címet. „Magyarország hercegprímása”-ról (*Princeps Primas Regni Hungariae*) valójában csak 1855-től és S. esetében beszélhetünk először, jóllehet informális használat már korábban is elő-előfordul. 1860-ban S. visszaállította a prímási szék mint harmadfokú egyházi bírói fórum jogkörét, ezáltal gyakorlatilag visszaállította a konkordátum előtti állapotokat.

S-nek komoly tekintélyt szerzett, hogy szóvivője lett azoknak a törekvéseknek, amelyek Magyarország teljes államiságának visszaállítását tűzték ki célul. A nádori méltóság megüresedése (1848) óta S. konzervatív szemléletének megfelelően a király utáni legfelsőbb alkotmányos fórumnak tekintette magát. Amikor 1853-ban megtalálták a Kossuth kormányzata által elrejtett Szent Koronát, S. azzal a kéréssel nyújtotta át Ferenc Józsefnek, hogy hagyományos módon koronáztassa meg magát. A még befejezetlen esztergomi bazilika 1856. augusztus 31-i ünnepélyes felszentelését is arra használta fel, hogy az uralkodónak petíciót nyújtson át, amelyben a magyar arisztokrácia az ország alkotmányának visszaállítását kérte. A császári párt

annak 1857. évi magyarországi utazása alkalmából magyarul köszöntötte, majd újabb petíciót nyújtott át, amely ugyancsak eredménytelen maradt. 1857 szeptemberében a bécsi neoabszolutizmussal szemben hatalmas tömegeket megmozgató zarándoklatot szervezett Mariazellbe. 1859. november 6-án fényes külsőségek között megünnepest aranymiséje alkalmából ismét a király megkoronázását kérte a főrendek nevében. Az alkotmányosságért folytatott küzdelem 1860-ban érte el tetőpontját, amely az áprilisi Széchenyi-rekviem, az augusztusi Szent István napi ünnepség és az S. által vezetett körmenet jelentette.

A püspöki konferencia 1862-ben értékes ereklyetartót készíttetett a Szent Jobb számára, amely az addigi, Habsburg-címerrel díszített ereklyetartót váltotta fel. S. 1863-ban a budai várban Szent István-émlékmű felállítását kezdeményezte. Már 1860 decemberében sor került Esztergom vármegye visszaállítására és S. örökös főispáni kinevezésére (*Comes supremus perpetuus*). Nem sokkal később S. az ország vezető politikusait prímási konferenciára hívta össze, amely a császártól az 1848. évi törvényeken alapuló országgyűlési választásokat követelt. Az 1861 augusztusában összehívott országgyűlést a király ismét feloszlatta, ami újra nagy politikai feszültséget eredményezett. Esztergom vármegyei főispánként követelte az adóbehajtás és az újoncozás elengedését a konfliktus megoldásáig. Bár több alkalommal idézték a bécsi udvarba, politikai nézeteitől nem tudták eltéríteni. Végül lemondatták a vármegye vezetéséről és helyébe egy kanonokot helyeztek adminisztrátori minőségben, ami jelentősen rontotta a Béccsel fennálló viszonyt.

Politikai törekvéseinek beteljesülését, a kiegészítést és Ferenc József megkoronázását azonban már nem érthette meg. 1866. szeptember 30-án agyvérzést kapott, majd október 19-én Esztergomban elhunyt. 1866. október 23-án az új esztergomi bazilika sírboltjába temették. (A temetés költségei 30 000 forintot tettek ki.) A temetési szertartást Bartakovics Béla egri érsek végezte Peitler Antal váci és Simor János győri püspök (S. hivatali utódja) segédletével. Ingó hagyatékát (ezüstmű, bútorok, lovak, díszhintó stb.) decemberben elárverezték. Egykorú jelentések szerint hatalmas magánvagyonának ötnyolcad részét rokonaira hagyta. A sajtóbeszámolók szerint S. az érsekséget majdhogynem „kifosztott” állapotban hagyta hátra és a jószárgormányzót, aki időközben nagybirtokossá emelkedett, perbe fogták.

• *Művei*: *A rozsnyói székesegyházban 1829-dik esztendőben Scitovszky János [...] egyházi beszédgyei*, Rosnyó 1830; *Nagy Bőjti egyházi beszédek. Mondattak Rosnyón [...]*, Rosnyó 1837; *Egyházi beszédek a nagym. Scitovszky János pécsi püspök által mondottakból*, Pécs 1844; *Elnöki beszéd, mellyel a kir. m. természettudományi társulat 1846. évi pünkösdi hava 19. napján tartott nagygyűlést megnyitotta [...]. a társulat első elnöke*, Pest 1847; *Egyházi beszéd, mellyet Sz. Mór pécsi püspök első nyilvános ünnepének alkalmával, okt. IV. vasárnapján a pécsi székes-egyházi templomban mondott*, Pécs 1849; *Körlevél, mellyet [...] érsekprimási székeének ünnepélyes elfoglalásakor a keresztény katolikus hívekhez intézett*, Pécs 1850; *Decreta super visitatione Ordinum Religiosorum. XII. Fasc.*, Esztergom 1853–1855; *Decretum super visitatione in Conventu S. Martini de Sacro Monte Pannoniae die 30. Oct. 1855. praesumpta*, Pest 1855; *Decreta et acta Concilii Provinciae Strigoniensis anno Domini 1858. a Dominica XVII. usque XIX. post Pentecosten.*, Esztergom 1859; *Circulares Litterae Dioecesanae anno 1865. ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis [...]* a Jo. Scitovszky dimissae. No 1–26, Esztergom 1865. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky János iratai, 1–60; *Sermo in memoriam pretiosae vitae [...]* Joannis Bapt. [...] cardinalis Scitovszky de Nagy-Ker [...] quem occasione solemni exequiarum in basilica Metropolitae Strigoniensis die 27. et 28. Nov. 1866 celebratarum [...], Nitriae 1866; *Wiener Zeitung* 5. 8. 1847; *Das Vaterland* 20. 10. 1866, *Neue Freie Presse* 20. 10. 1866, *Die Debatte und Wiener Lloyd* 24. 10. 1866, *Wiener Zeitung* 12. 11. 1866 [nekrológok]; *Das Vaterland* 20. 9. 1891. • *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky János pécsi püspök megtámadtatása és primási kinevezése*, Magyar Papi Egység 23 (1963) 62–68; ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky és Simor érsekek harca a primási jogokért*, Ministerio. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai. 1995. május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom–Tatabánya 1998, 29–38; ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÉFALVAY PÁL, *Scitovszky János*, Esztergomi érsekek, 372–375; FAZEKAS CSABA, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból*, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; KLIMÓ, *Nation*; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprimások*, 257–288; PUSZTASZERI LÁSZLÓ, *Scitovszky János hercegprimás politikai portréja*, MEV 1 (1989), 137–169; SZINNYEI, XII, 792–795; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR PÉTER, *Az esztergomi érsekek hercegi címe Pázmánytól Scitovszkyig (1635–1855)*, s.a.; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 34–40.

FORGÓ ANDRÁS–RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

I.1.5. SIMOR JÁNOS (1813–1891)

Győr, 1857. július 6. – 1867. február 22.

Esztergom, 1867. május 16. – 1891. január 23.

bíboros 1873. december 22. (a S. Bartolomeo all'Isola presbíter kardinalisa 1874)

1813. augusztus 23-án Székesfehérváron született jómódú, iparos családban. Apja Simor Antal cipésmester, anyja Fejes Terézia volt. Kisnemesi származású édesanyja példával járt S. előtt a szegénygondozás és az alamiznaosztás terén, melyet S. élete végéig követett. S. elemi iskoláit és a gimnázium négy alsó osztályát szülővárosában végezte; a következő két osztály elvégzésére és német nyelvtanulás céljából Budára küldték szülei. 1827-ben Rudnay Sándor esztergomi érsek felvette az esztergomi érsekség növendékei közé. Két évig a pozsonyi *Americanumban*, majd a nagyszombati érseki líceumban tanult, ahol 1831-ben fejezte be a filozófiai képzést. Tanulmányait a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte kitüntetéssel, itt tette le első szigorlatait is. 1836. október 28-án szentelte pappá Ürményi Péter esztergomi segédpüspök. S. ezután két évig káplánként szolgált Pesten, a Terézvárosban. Jó szónoki adottságai miatt 1839-ben Kopácsy esztergomi érsek kinevezte a pesti egyetem bölcsészkarának hittanárává és egyetemi hitszónokká. 1840-ben a bécsi *Pazmaneumba* kapott tanulmányi felügyelői kinevezést. 1841-ben teológiai doktorátust szerzett Bécsben; disszertációjában az eredendő bűnt tárgyalta. Itt figyelt fel rá a magyar főnemesség több tagja; 1842-től plébánosként működött a gróf Sándor Móric kegyurasága alá tartozó, Esztergomhoz közeli, akkor 3000 hívet számláló bajnai plébánián.

Ezt követően magasabb egyházi feladatokat látott el: Kopácsy prímás 1846-ban az esztergomi szeminárium teológia tanárának nevezte ki, ahol a végzett növendékeket tanította. A prímási szék megüresedését követően 1847-től Kunszt József esztergomi káptalani helynök titkára, később a prímási kancellária titkára lett. 1850/51-ben udvari káplánként a bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) a kánonjog, valamint az egyháztörténet tanulmányi igazgatója. Ezekben az években német folyóiratokba (például *Archiv für das kath. Kirchenrecht*) írt egyházjogi cikkeket. Levezett az Ausztriában ideiglenesen betiltott *Deutsche Volksballe*-val, ezért hivatali megrovásban részesült. Fokozott figyelmet szentelt az egyházművészet-

nek, amelyet a későbbiekben nagyvonalúan támogatott. 1851-ben a birodalmi kormány kultuszminisztériumának osztálytanácsosává nevezték ki, ahol kitűnt kiváló latintudásával. Néhány hónap múlva székesfehérvári kanonokká és széplaki címzetes apáttá tették. 1854-ben miniszteri tanácsossá léptették elő. A liberális lapok S. halála után megjelent cikkei szerint S. e minőségében kiállt a magyarországi protestánsok és zsidók jogaiért is. Leo Thun miniszter bizalmas feladatokkal bízta meg. Scitovszky hercegprímás 1854 októberében hosszabb időre Rómába utazott – ahonnan csak 1855 januárjában tért haza –, hogy a Szentszéknél elérje a Magyar Királyság területének mentesítését az osztrák birodalmi konkordátum alól. A birodalmi kormány képviselőjében eljáró S-nak sikerült megakadályozni a hercegprímás törekvéseit.

Az 1856-ban megüresedett győri püspöki szék betöltésénél a kormányzat első számú jelöltje volt. Bécs az alkalmas személyekről az egyháztartomány mind a nyolc főpásztorának véleményét kikérte. Ennek eredményeképp 19 jelölés érkezett be 12 klerikusra; S. kapta a legtöbb, négy szavazatot (Vác/Székesfehérvár: első, Pécs/Szombathely: harmadik helyen, a prímás nem javasolta). Bach miniszter egyértelműen mellette foglalt állást, mivel úgy vélte, hogy így a közeljövőben lehetséges lesz a konkordátum teljes bevezetése Magyarországon. Ennek következtében nem a sokak által várt Deáky Zsigmond győri segédpüspök, prépost és az egyházmegyét ideiglenesen kormányzó káptalani helynök nyerte el a pozíciót, hanem S-t nevezték ki 1857. február 20-án. IX. Pius pápa március 19-én adta ki az ezt megerősítő bullát. S-t Scitovszky hercegprímás szentelte püspökké június 29-én Esztergomban, Peitler váci és Farkas székesfehérvári püspök segédletével, Antonio De Luca nuncius jelenlétében. Ez volt az első püspökszentelés az új, hatalmas bazilikában.

S. új hivatalában is lojális maradt a kormánnyal szemben, de távol tartotta magát a politikai ügyektől és erejét a győri egyházmegye pasztorációjának szentelte. Többször körbeutazta egyházmegyéjét, a szokásos hivatali ügyeket igyekezett maga intézni. Rövid időn belül rendezte az egyházmegye zilált anyagi viszonyait. Mintaszerű gazdálkodással sikerült a püspöki birtokokat sokkal jövedelmezőbbé tennie, ezáltal lehetősége nyílt a gazdasági épületek helyreállítására és az eszközállomány modernizálására, valamint az egyházi és a világi beruházások nagyvonalú támogatására. Nagy figyelmet szentelt az egyházmegyei iskolaügynek.

A szatmári irgalmas nővéreknek Győr-Szigetben zárdát, óvodát, leányiskolát és kórházat, Sopronban és Mosonmagyaróvárott leánynevelő intézetet alapított. Megújította a papképzést, valamint kisszemináriumot alapított. Sopronban létrehozta az első magyar üvegfestő intézetet, és 1858-ban a győri székesegyház Héderváry-kápolnáját üveglablakkal díszítette. 1863 és 1865 között restauráltatta és márványborítást adott a győri székesegyháznak. Egykorú jelentések az új főoltárkép restaurálásának költségeit 10 ezer forintra becsülték. Felújította a győri püspöki palotát és a fertőrákosi püspöki kastélyt. Számos plébániának vett új földeket, többet szilárdabb gazdasági alapra helyezett. 1859-ben a papság számára segélyalapot hozott létre. Támogatta az egyházi egyesületeket (például Szent Erzsébet-, Oltár-, és Legényegylet), breviáriumot és misekönyvet adott ki. Támogatta a győri tudományos intézményeket, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig 10 ezer forintot adományozott.

A Magyar Udvari Kancellária és Scitovszky hercegprímás már 1866-ban számolt S-al a kalocsai érseki szék betöltésénél, személye azonban a hercegprímás halála után került előtérbe. Bécsben eltekintettek a legrangosabb jelöltektől, Bartakovics egri érsektől (született: 1791), akinek „idős korára és gyengeségére”, és Lonovics kalocsai érsektől, akinek „tartós betegségére” hivatkoztak. Helyettük S-t ajánlották, miközben a nemzeti körök Haynald erdélyi püspököt támogatták. S. állítólag vonakodott elfogadni a felkérést, ugyanis az érsekség területén sok helyen használatos szlovák nyelven nem beszélt. „Fekete-sárga” jelöltnek számított, és ő volt az utolsó prímás, aki még a kiegyezéssel hatalomra jutó új politikai elit megkerülésével foglalta el székét. Ferenc József 1867. január 20-án nevezte ki hercegprímássá, a Szent-szék február 22-én hagyta jóvá áthelyezését. S. május elején érkezett meg Esztergomba, ahol az érsekség és a magyar egyház irányítását csaknem negyedszázadra vette kézbe. Ünnepléses székfoglalását és beszédét május 16-án tartotta. Néhány héttel később, 1867. június 8-án ő koronázta magyar királlyá I. Ferenc Józsefet. 1867. június 29-én részt vett Rómában a Péter és Pál apostolfejedelmek vértanúsága 1800 éves évfordulója alkalmából megrendezett nagy emlékünnepeken, ahol a Szentszék szándéka ellenére keresztülvitte, hogy ne az érsekek, hanem a patriarchák sorába kerüljön. A magyar egyház ajándékaként Szent István, Szent László és Szent Imre ereklyét vitte értékes, díszes ereklyetartóban. Együttal át-

adott egy aláírások tömkelegével ellátott petíciót, amely az olasz egységmozgalom által katonailag is fenyegetett IX. Pius pápa melletti szolidaritás kifejezése volt.

A liberális kormánnyal folytatott tárgyalások során S. szorosan együttműködött az ugyancsak 1867-ben kinevezett Haynald kalocsai érsekkel. A kormány a megállapodásokért cserébe elismerte az egyházi birtokokat és szavatolta az egyház társadalmi állását. Egyúttal megszüntette a primás részére az úgynevezett *pisetum*-jogért (azaz az egykor a pénzvérsben való közreműködésért) évente fizetendő 12 ezer forint kifizetését, ám az ezzel kapcsolatos jogi vita S. egész hivatalviselését végig kísérte. S. diplomáciai tapasztalatainak és alkalmazkodóképességének köszönhetően az egyházpolitikában messzemenőig béke uralkodott, az egyház megtarthatta és gyarapíthatta vagyonát, társadalmi befolyását, intézményeit. Az egyezkedési politika azonban gúzsba kötötte a belső reformot sürgető erőket. S. gyanakvással figyelte az egyházi autonómia-törekvéseket is, amelyek az államhatalomtól való függetlenedésre irányultak. 1867-ben terjedelmes emlékiratban fogalmazta meg aggályait Eötvös József kultuszminiszternek. 1871 januárjában saját autonómia-tervezetet terjesztett fel a királynak.

1869-ben S. vezette a magyar résztvevőket az I. Vatikáni Zsinaton. 1869. december 20-án beválasztották a legfontosabb, a hittani bizottságba, amelynek munkabírásának és kiváló latintudásának köszönhetően hamarosan egyik mozgatórugójává vált. Az 1870. január 14-i és 17-i üléseken klasszikus latinsággal megszerkesztett szónoklatot tartott, amelyekben teológiai érvekkel és a magyar történelemből felhozott példákkal a pápai tévedhetetlenség dogmává tétele ellen érvelt. A zsinat alatt hunyt el szeretett, jóteknony édesanyja, akinek temetését távollétében Pauer János, S. irodaigazgatója végezte. Jekelfalusy székesfehérvári püspök kivételével S. és a többi magyar zsinati atya elhagyta a várost, mielőtt a döntő szavazásra sor került volna. A vitatott tanok dogmává emelése után 1871-ben alávetette magát a zsinati határozatoknak. Bíborossá kreálása zsinati szereplése miatt – a gyakori diplomáciai beadványok ellenére – 1873. december 22-ig húzódott. A bírétumot a király személyesen adta át S.-nak a budai várkapornában 1874. január 12-én. Címtemploma 1874-ben a *Basilica di San Bartolomeo all'Isola* lett. Részt vett az 1878. évi konklávnén, ahol Gioacchino Peccit, a későbbi XIII. Leó pápát támogatta, és akinek megválasztásában

jelentős szerepet játszott. 1887-ben, XIII. Leó aranymiséje alkalmából impozáns magyar zarándokcsapat élén járt utoljára az Örök Városban.

A pasztoráció tekintetében S. kiemelt figyelmet szentelt a papságnak és a katolikus iskoláknak. Már érseki működése kezdetén átfogó beszámolókat kért a pasztorációs feladatot ellátó összes papról. Az intenzívebb papképzés elősegítésére 1876-ban Nagyszombatban küsszemináriumot alapított. Nagyszombatból Esztergomba helyezte át a szemináriumot, amelynek új épületet emeltetett, ezáltal törekedett nagyobb befolyással lenni a papi utánpótlásra. A szemináriumban pedagógiai, pasztorációs és egyházművészeti oktatási egységeket vezetett be. Megemelte a káplánok fizetését, és a gyenge javadalmú plébániák megsegítésére alapítványokat hozott létre. A papság lelki és erkölcsi megerősítésére elrendelte a rendszeres esztergomi lelkigyakorlatokat. A papokat a népnevelésben való aktív részvételre szólította fel, egyházkormányzása során közel 20 új népiskolát emelt. 100 ezer forint alaptőkével egyházmegyei segélyalapot hozott létre, melynek egyharmadát iskolaépítésre és felújításra, kétharmadát pedig a tanítók segélyezésére és nyugdíjukra kellett fordítani. További 20 ezer forintot adományozott a katolikus tanítók országos segélyalapja javára. Támogatta a nagyszombati és a budapesti tanítóképző intézeteket. Fontosnak tartotta a nőnevelés ügyét is, számos iskolát (például Esztergom) és óvodát bízott az irgalmasnővérekre, valamint 1877-ben Révkomáromban (Komárno SK), 1880-ban Léván (Levice SK), 1881-ben Selmechányán (Banská Štiavnica SK) és Érsekújváron (Nové Zámky SK), 1882-ben Balassagyarmaton emelt leánynevelő intézeteket. 1880-ban Budapesten létrehozta a Simor Intézetet a soknemzetiségű Józsefváros oktatására, ahol kiemelt figyelmet szentelt a magyar nyelv oktatásának. Sokat költött a szegények megsegítésére, továbbá saját költségén Esztergomban kórházat, Bajcsón pedig az uradalmi cselédek számára rendelőintézetet alapított, és ugyanitt birtokán új nyári lakot építtetett.

Számos műemlék kötődik S. nevéhez. Az esztergomi Keresztény Múzeum (*Museum Christianum*) a Főszékesegyházi Könyvtár épületében kapott helyet 1875 folyamán. S. itt helyezte el saját gyűjteményét. A múzeum az ország harmadik nyilvános múzeumává vált; S. hivatali utódja, Csernoch alatt az Ipolyi-gyűjteménnyel (1919/20) és a San Marco fejedelmi pár hagyatékával (1925/26) bővült, ezáltal európai rangú kiállítóhellyé vált. S.

1883-ban új prímási palotát építtetett, itt kaptak helyet a terjedelmes érseki gyűjtemények és egy 60 ezer kötetes könyvtár, amely S. saját értékes könyvgyűjteményét is magában foglalta (Simor-könyvtár). Az esztergomi bazilika építtetését 1886-ra befejezte, berendezte kincstárát.

A művészet pártolójaként restauráltatta a Bakócz kápolnát, az esztergomi várkápolnát, a pozsonyi Szent Márton-templomot és az érsekújvári plébánia-templomot. A Szent Erzsébet apácák leégett pozsonyi zárdája és temploma helyett újat építtetett. A bécsi *Votivskirchét* üvegablakkal díszítette. Emlékművet állított Hunyadi Jánosnak és Pázmány Péternek, 1884-ben Drégelyen Szondy Györgynek. Bár írói tevékenysége nem volt jelentős, 1867-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjává választották. Az ő kezdeményezésére adták ki a terjedelmes *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*-t.

S. a hivatalba lépésekor átalakulás alatt álló érseki nagybirtokok jövedelmező üzemeltetésével biztosítani tudta sokoldalú tevékenységét, és sikerült egy közel félmillió forintos adósságot is törlesztenie. A prímási birtokokat saját maga kezelte, gazdatisztjei számára új nyugdíjszabályzatot alkotott. Uradalmaiban decentralizációt hajtott végre, és az ügyek intézését öt felügyelőre bízta. Ennek következtében jelentősen gyarapodott az állat- és gépállomány, 1869-ben egy kis gépgyártó műhelyt hozott létre Esztergomban, valamint réz- és vasöntödét is működtetett. A sikeres újjászervezés elismeréseként 1885-ben a prímási birtokokat mintagazdaságnak nyilvánították. S. a kortársak szemében takarékos, „jó gazda” és saját maga legjobb intézője volt. Az egykorú visszaemlékezések ugyanakkor kritikusan megjegyezték, hogy a püspöki birtokok infrastruktúrájának egy része takarékosági okokból el volt hanyagolva. S. életvitele állítólag igen egyszerű volt, kerülte a luxust és a feltűnést, mindazonáltal makacs, önfejű és önkényes ember volt, akit inkább tiszteltek, mint szerettek. A sajtóban megjelent visszaemlékezések szerint hercegprímásként étkezés után rendszeresen alamizsnát adott a kérelmezők seregének. Barátságot ápolt Lippert József építésszel, báró Hornig Károly veszprémi és Pauer János székesfehérvári püspökkel. Az 1886 októberében tartott aranymiséje országos ünnepély volt. Ennek során még egyszer a budapesti terézvárosi templom – korábbi kápláni szolgálati helye – szószékére állt, ahol szokásos módon, szabadon mondta el világos felépítésű, az alkalomhoz illően emelkedett beszédét. 77 évesen, 1891. január 23-án halt meg tüdőgyulladásban. A nekrológok három lánytestvérét

említik, akik közül ketten túléltek S-t; egyik unokaöccse orvos volt, aki S-t is kezelte. 1891. január 28-án az esztergomi bazilika kriptájába temették ünnepélyes keretek között.

Hagyatékának a sajtóban megjelent mérlege szerint S. az érsekség ősi vagyonát egy-másfél millió forinttal növelni tudta. Hagyatéka mintegy két-millió forintot tett ki. A primási birtokok *fundus instructus*-ához halálakor jelentős állatállomány is tartozott több ezer állattal. A gazdasági berendezések összegét több mint 700 000 forintra becsülték. S. még életében kinyilvánította, hogy a gondosan felépített uradalmakat egy kézben akarja tartani. Ez jogi vitához vezetett az örökösökkel, akiknek nem felelt meg a hivatali utód által váltságul felajánlott összeg és 1,2 millió forint összegű részletfizetésre tartottak igényt.

• *Művei: Pásztori levelek a győrmegyei papsághoz és hívekhez*, 1–10, Győr 1857–1867; *Circulares Litterae ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis*, Esztergom 1867–1885; *A római pápa tévmentességéről szóló ősi hagyományok tanubizonyosságai Magyarországon*, Pest 1871; *Simor János [...] a SZIT fővédnökének e társulat nagygyűlésein mondott megnyitóbeszédei*, Budapest 1886; CSERNOCH JÁNOS (szerk.), *Simor János szentbeszédei*, Budapest 1892. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Simor János iratai; *Das Vaterland* 26. 1. és 1. 2. 1867, 16. 2. 1870, 24. és 27. 1. 1891, 13. 11. 1891; *Pester Lloyd* 23. és 24. 1., 27. 4., 26. 11. és 7. 12. 1891; *Die Presse* 23. és 25. 1. 1891; *Neue Freie Presse* 23. 1. 1891. • *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Simor János*, Esztergomi érsekek 1001–2003 (szerk. Beke Margit), Budapest 2003; ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BEKE MARGIT (szerk.), *Simor János emlékkönyv*, Budapest 1992; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... ballgatói*; HAICZL KÁLMÁN: *Simor János római útinaplója 1874*, Budapest 1944; HC VII–IX; KÖHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF, *Emlékezés Simor János bíborosra*, Nagyszombat 1891; KÖHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF, *Simor János bíboros érsek. Magyarország hercegprímása élete és működése*, Budapest 1886; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest 1970, 289–324; SALACZ GÁBOR, *A magyar kultúrharc története Magyarországon*, Bécs 1938; KLAUS SCHATZ, *Vaticanum I. 1869–1870*, Band 1–3, Paderborn 1992–1994; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; WALTER GYULA, *Simor János bíboros hercegprímás emlékezete*, Esztergom 1891; ZELLIGER ALAJOS, *Simor János élete*, Budapest 1886.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 41–47.

RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

I.1.6. VASZARY KOLOS [FERENC] OSB (1832–1915)

Pannonhalma, 1885. május 11. – 1891. december 17.

Esztergom, 1892. február 8. – 1912. december 31.

*bíboros 1893. január 16. (a Ss. Silvestro e Martino ai Monti persbiter kardinálisa
1893. június 15.)*

1832. február 12-én született Keszthelyen, V. Ferenc szűcsmester és Bajnok Terézia hatodik, utolsó gyermekeként. Ferenc névre keresztelték. Egy anekdota szerint édesanyja a szőlőbe menet, egyedül hozta a világra és egy kosárban vitte haza. Apja korai halála miatt anyjának egyedül kellett felnevelnie hat gyermekét. Testvérei közül István a veszprémi egyházmegye papja, majd esperese lett, György pedig a püspökség uradalmi számvevője. Középiskoláit Keszthelyen a premontrei gimnáziumban végezte 1840–1847 között. 1847. szeptember 15-én, mindössze 15 évesen klerikusként felvételt nyert a pannonhalmi bencés apátságba. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt hazaküldték, és csak 1850-ben térhetett vissza. Unokatestvérével, Vaszary Dózsával, későbbi tihanyi perjellel együtt öltötte fel a rendi ruhát 1850-ben, majd 1854. június 6-án tette le az ünnepélyes fogadalmat. Rendi neve Kolos lett. 1855. május 26-án szentelték pappá.

A pannonhalmi teológia elvégzése után 1854 és 1856 között a komáromi, 1856 és 1861 között a pápai, 1861 és 1869 között az esztergomi gimnáziumban tanított. V. az évek során az 1802 után tanítórendként újrainduló bencés rend korai tudós tanár generációinak jeles képviselőjévé vált. Pápai tanári éve alatt rendtársával, Füssy Tamás gimnáziumi igazgatóval *Ifjúsági Plutarch* címmel lapot szerkesztett a diákoknak, amelyben a magyar történelem kiemelkedő alakjairól közöltek életrajzokat. Esztergomi éve alatt kezdett történelemtankönyveket írni. 1863-ra elkészült háromkötetes világtörténeti munkája, amely tíz kiadást ért meg, 1866-ban pedig magyar történeti tankönyve jelent meg. Emellett történelmi témájú cikkeket is publikált, és megírta az 1444. évi várnai csata történetét. 1867-ben Pesten történelem–földrajz szakos tanári oklevelet szerzett, így ő lett a rend első okleveles középiskolai tanára. 1869-ben előjárói kinevezték a győri gimnázium igazgatójának és az ottani rendház főnökének. Az ő idején épült a győri főgimnáziumi épület 1885-ben. V. bekapcsolódott a város közéletébe, számos egyesület tagja volt, és Győr város igazgatásában is szerepet vállalt.

Híres volt nagy hatású, hazafias beszédeiről, számtalan alkalommal kérték fel ünnepi szónoknak. Közben folytatta tudományos tevékenységét. V. készítette el a főmonostor történetének bemutatását Győr vármegye monográfiájába, és új adatokat közölt a reformkori országgyűlésekről Guzmics Izidor naplói alapján. Országos hírnevet szerzett, 1884-ben, harmincéves tanári jubileuma alkalmából állami kitüntetésben részesítették. Már ezekben az években jótékony pap hírében állt, sokan fordultak hozzá.

1885. április 9-én rendtársai három jelölt közül első helyen őt javasolták pannonhalmi főapátnak, amit király elfogadva 1885. április 28-án nevezte ki. Székét május 11-én foglalta el. Benedikálása Győrött szeptember 20-án történt. Addigi pályafutásának megfelelően továbbra is elsődlegesen oktatási kérdésekkel foglalkozott, igyekezett emelni a szerzetes tanárok képzésének színvonalát, és nagy gondot fordított a tanügy fejlesztésére az apátságához tartozó településeken. Zalaszentivánon és Zalaapátiban új leányiskolákat létesített, melyek vezetését az irgalmas nővérekre bízta. Kiscellben leányiskolát, Varsányban és Tömördön új iskolákat létesített. Tihanyban restauráltatta a régi apátsági templomot, valamint a tényői, bakonypéterdi, ravazdi, bársonyosi és zalaszentiváni templomokat, Radán pedig új templomot építtetett. A rend tulajdonában levő balatonfüredi főapáti fürdőt és nyaralót nagy költséggel gazdagon felszerelte és értékes bútorzattal látta el. A rend birtokain számos korszerű gazdasági épületet emeltetett. Kormányzása alatt egyesült a korábban Göttweighez tartozó zalavári apátság a pannonhalmi főapátsággal.

Az egyházpolitikában Simor János prímás kormányzata végére komoly feszültségek mutatkoztak a katolikus egyház és a liberális kormányzat között a szekularizációs törekvések miatt. Az egyik vitás kérdés – az anyakönyvezés és a házassági kérdés mellett – az érseki székhely Budapestre történő költöztetése volt. A kormány áthelyezési terve a főkáptalan tiltakozása nyomán azonban megbukott, és kompromisszum gyanánt a következő érsek feladatának a budapesti helynökség felállítását írták elő. Ellentét alakult ki az új érsek személyét illetően is: sem a Szentszék, sem a magyar kormány nem tudta keresztülvinni a maga jelöltje (Schlauch Lőrinc nagyváradai püspök, illetve Samassa József egri érsek) kinevezését. Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) végül V-t ajánlotta kompromisszumos jelöltként, akinek „teljes függetlenségét és pártatlanságát” hangsúlyozta, és személyében esélyt látott az egyházpolitikai törvények elfogadására. V. fenntartásait félretéve fogadta el a jelölést, majd 1891. október 27-én Ferenc József aláírta kinevezését, ezáltal ő lett a magyar egyház újkori

történetében az első bencés szerzetes az esztergomi érseki székhelyben. A kánoni eljárás november 5-én zajlott le a bécsi nunciatúrán, majd XIII. Leó pápa 1891. december 17-én erősítette meg kinevezését. Székvárosába 1892. február 1-én csöndesen vonult be. Február 7-én Luigi Galimberti bécsi nuncius (1887–1893) a prímási palota kápolnájában szentelte püspökké, érseki beiktatása másnap volt. Mottóul a „*Pax*” szót választotta. A pápa megengedte az érseknek, hogy már bíborosi kinevezése (1893) előtt viselhesse a bíborosi öltözetet. A bíborosi címert 1893. január 16-án kapta meg Rómában, majd június 15-én a *Ss. Silvestro e Martino ai Monti* presbiterbíborosává nevezték ki. 1903-ban részt vett a konklávéban, 1914-ben azonban már betegsége miatt nem tudott elutazni Rómába.

V. prímási működése a nagy egyházpolitikai küzdelmek időszaka volt. Kormányzatát Csernoch János érseki irodaigazgató, Rajner Lajos helynök és Kohl Medárd érseki titkár segítették, akiknek V. az évek során egyre több feladatot adott át. 1892-ben *ad limina* látogatásra Rómába utazott, amelynek során a Szentszék álláspontját tudakolta meg a magyar egyházpolitikai kérdésekre vonatkozóan. Rómából hazaérkezve a koronázási jubileum alkalmával tartott egyházi beszédével hívta fel magára a figyelmet, mivel abban a király kötelességei között kiemelte az alkotmányos hűséget. V. a konzervatív ellenzék vezetője és erkölcsi támasza volt. Nagy hatású beszédei mellé azonban nem társult hatékony érdekérvényesítő képesség. 1892. július 4-én a főrendiházban tartott beszédet az elkeresztelés ügyében. 1894-ben, az első Országos Katolikus Nagygyűlésen ő mondta a nyitóbeszédet. 1893-ban memorandumot nyújtott be a polgári házasság kérdésében az uralkodóhoz, és vezetésével a püspöki kar további három memorandumot is készített az egyházpolitikai törvényekkel kapcsolatban. 1895-ben a vitatott törvények elfogadása után számos körlevélben tájékoztatta a katolikus híveket az egyházi házasság és anyakönyvezés új feltételeiről. A korszak feszültségeiről tanúskodik, hogy 1893. április 10-én egykori szolgája a prímási palotában merényletet kísérelt meg ellene. Életét titkára, Kohl Medárd saját életének kockáztatásával mentette meg. A merényletet követően hálából zárandoklatot vezetett Rómába. Kohl ettől kezdve V. jobbkeze, majd segédpüspöke lett. A későbbiekben ismét napirendre került az egyházi autonómia kérdése, az előkészítő bizottság az 1870-es autonómia-kongresszus tervezete alapján kezdte meg a munkát. 1896. május 3-án, a honfoglalás millenniumi ünnepsége alkalmából beszédet mondott a királyhoz, a királynéhoz és a nemzethez, amelyek alap gondolata az volt, hogy „Kard foglalta el, ke-

reszt tartotta fenn e hazát”. Kérésére XIII. Leó a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére külön ünnepet engedélyezett.

V. az egyházpolitikai küzdelmekkel párhuzamosan igyekezett püspöki kötelezettségeinek is eleget tenni és alaposan megismerni a főegyházmegye viszonyait. 1892-ben a kormány és a főkáptalan között létrejött megállapodásnak megfelelően létrehozta a budapesti érseki helynökséget, amelynek vezetésével Cselka Nándort bízta meg. A megerősödött budapesti jelenlét hatékonyan szolgálta a főváros pasztorációját. V. érseki szentszéket is felállított Budapesten, amely a későbbiekben a hivatali ügyek intézésében támogatta. Sokat tett a tanügy fejlesztéséért. Újjászervezte a tanítóképzőt és rendezte az intézmény tanárainak fizetését. Megújította az egyházmegyei Főtanfelügyelőséget is. Esztergomban óvónőképző intézetet alapított és újjáépíttette a főgimnáziumot.

V. kifejezetten szerény életvitelt folytatott. Megelégedett egy idős szolgálóval, aki már hivatali felemelkedése előtt is mellette volt. Érzékeny gyomra miatt kizárólag a szülőföldjéről származó, balatoni szakácsnő főzött rá – még az 1903. évi konklávé idején is. Elődjeihez hasonlóan több alapítványt tett: a katolikus tanítók árva- és menedékházára 10 ezer forintot, szülővárosa, Keszthely szegényei számára 100 ezer koronát, a keszthelyi főgimnáziumi tanulók részére pedig 50 ezer koronát áldozott. 1895-ben 50 ezer koronát ajánlott fel egy új kórház alapítására Esztergomban. Ugyanabban az évben ő avatta fel az esztergomi Mária Valéria hidat. Ezenfelül számos egyházi intézményt támogatott. V. jövedelmei jelentős részét adakozásra fordította, közismert nagylelkűségével azonban többszörösen visszaéltek. A titkárság feljegyzései szerint az ilyen jellegű kiadások már 1904-ben meghaladták a hatmillió (!) koronát. A vagyongazdálkodás terén elődjének, Simornak köszönhetően beállt pozitív mérleg ily módon felborult, a jelentős kiadások egyre inkább megroppantották az érsekség gazdasági erejét.

V. az évek során betegsége miatt szellemileg és testileg is megtört. 1905-től kezdve teljesen visszavonult a nyilvánosságtól. 1911-től a magyar egyház vezetését Csernoch kalocsai érsekre bízta. V. 1912-ben távol maradt a bécsi Eucharisztikus Világkongresszustól is, amely az udvar nemtetszését váltotta ki. Ezt követően tárgyalások kezdődtek a király, a kormány és a Szentszék között Vaszary lemondásáról és utódlásáról. Hivatalosan 1912. december 31-én fogadták el lemondását, egyúttal Csernoch János kalocsai érseket nevezve ki az esztergomi érseki székre. Bár a bíborosok szokás szerint püspöki székük elvesztése után a pápai udvarba távoztak, V. elérte, hogy Magyarországon maradhasson.

Lemondását követően balatonfüredi nyaralójába vonult vissza, és főként történelmi tanulmányaival foglalkozott. Kezdetben használhatta a budai prímási palotát és évente több mint 100 000 korona nyugdíjat kapott. Az utolsó évek azonban nem voltak mentesek a megalázó jelenetekről sem. Az érseki javadalom adósságainak számbavételére létrehozott kormánybizottság elmarasztaló jelentése mellett, az érsekség hitelezői perekkel igyekeztek érvényt szerezni követeléseiknek. A csődeljárást csak a balatonfüredi villa elárverezésével sikerült elkerülni. A főegyházmegye adósságának törlesztésére V. személyes tárgyait is lefoglalták, amit az egyházzal szemben kritikus sajtó Csernoch hercegprímás keményszívűségének számlájára írt. V. 83 évesen, megkeseredve és lényegében vagyontalanul hunyt el Balatonfüreden, 1915. szeptember 3-án. Végakaratának megfelelően szülővárosában, Keszthelyen, az általa építtetett Vaszary-kápolnában, szülei mellé temették el szeptember 9-én, számos püspök jelenlétében. A temetési szertartást Hornig veszprémi püspök vezette. A szociáldemokrata sajtó szerénysége és jótekonysága miatt úgy emlékezett meg V-ról, mint aki a magyar főpapok között „fehér holló” volt. Hamvait 1981-ben Lékai László bíboros szándéka szerint az esztergomi bazilika kriptájába helyezték át. Néhány éve az esztergomi kórház is az ő nevét viseli.

• *Művei: Világtörténelem, katolikus tanodák számára és magánhasználatra I, Pest 1863, II, Esztergom 1863, III, Pest 1863; A várnai csata, Pest 1864; Magyarország történelme az alsóbb osztályok számára, Győr 1865; Magyarország történelme felsőbb osztályok számára, Győr 1865; Kurzgefasste Geschichte von Ungarn, Pest 1867; Világtörténelem, katolikus tanodák felsőbb osztályai számára I, Pest 1869, II–III, Pest 1870; Történelem rövid vázlatban, alsóbb osztályok számára, Győr 1869–1870; Történelmi atlasz, Budapest 1873; Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez, Győr 1883; I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem, Győr 1884; Adatok az 1830-i országgyűlés történetéhez, Győr 1885; Történelmi életrajzok, Budapest 1892; Vaszary Kolos beszédei, Esztergom 1909.* • *Műveinek jegyzéke: SZINNYEI, XIV, 994–996.* • *Források: PL Archivum Ecclesiasticum, Vaszary Kolos hercegprímás iratai; Reichspost 28. II. 1912, 10. 9. 1915; Pester Lloyd 8. II., 28. II. 1912; Neue Freie Presse 4. 9. 1915, Reichspost 8. 9. 1915; Arbeiter-Zeitung 9. 9. 1915 [nekrológok]; KEMÉNYFY KÁLMÁN DÁNIEL, Vaszary Kolos, Esztergom 1905; † Vaszary Kolos bábork, Katholikus Szemle 29 (1915) 785–786; Vaszary Kolos †, Századok 49 (1915) 7–8, 462–463; ERDÉLYI LÁSZLÓ, Vaszary Kolos †, Történelmi Szemle 5 (1916), 156–160; SÖRÖS PONGRÁC, Kardinal Klaudius V, Salzburg 1916.* • *Irodalom: BERKÓ-LEGÁNYI, Névtár, 88; FÜLÖP ÉVA, Vaszary Kolos, Esztergomi érsekek, 379–385; GERGELY MARIANN-PLESZNYIV EDIT-VESZPRÉMI NÓRA (szerk.), Vaszary János és Vaszary Kolos. A festőművész és az egyházfő*

találkozása az egykori prímási nyaralóban, Budapest 2010; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 325–352; SALACZ GÁBOR, *A magyar kultúrbarc története*, Bécs 1938; VÍZI E. SZILVESZTER, *Vaszary Kolos: A főpap, a tudós és a közéleti ember*, Magyar Szemle 28 (2019) 3–4: 15–23.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 47–53.

RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

II.1.8. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.

Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.

Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.

Bíboros: 1914. május 25; *a Sant' Eusebio presbiter bíborosa*, 1914. szeptember 8.

Csernoch János 1852. június 18-án született a jómódú Szakolca (Skalica SK) városban, szlovák polgári családban, Csernoch Pál és Novák Erzsébet harmadik gyermekeként. Anyai nagybátyja, Novák Pál a nagyszombati érseki helynök titkáráként szolgált, ő szorgalmazta Cs. továbbtanulását. Cs. az elemi iskola után négy évig a szakolcai gimnáziumban tanult, ahol kitűnt latintudásával. Tanulmányait Besztercebányán, majd az esztergomi bencés gimnáziumban folytatta. 1868-ban felvételt nyert a szemináriumba, így a gimnázium két utolsó osztályát magántanulóként járta ki. Érettségi után Simor János érsek Bécsbe küldte a teológia elvégzésére. 1870–1874 között a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen tanult, ahol két szigorlatot is letett (biblikum, egyháztörténet/-jog). Szünidejében meglátogatta az esztergomi főegyházmegye különböző plébániáit, sokszor megfordult Nagyszombatban és Pozsonyban is. 1874-ben diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Tanulmányaira és magatartására mindvégig jó osztályzatokat kapott. Miközben az intézményben utolsó két szigorlatára készült fel, egyetemi előadásokat is hallgatott, többek között egyházművészetet. Johann Kutschker segédpüspök szentelte pappá 1874. november 18-án Bécsben. Első miséjét az Erzsébet-apácák kolostortemplomában tartotta, később az apácák lelkivezetője is lett. A *Frintaneumban* írt úgynevezett házi disszertációját a nyelveken beszélés ajándékáról írta, amelyet egyetemi dok-

tori értekezéssé fejlesztett tovább. 1876. június 2-án teológiai doktorátust szerzett.

Hazatérése után néhány évig lekipásztori szolgálatot töltött be. Holicsón (Holíč SK), majd Felsőradoson (Radošovce SK) volt káplán. 1877-ben Budapestre helyezték, ahol a Krisztinavárosban, majd 1878-ban a Terézvárosban, Klempa Simon mellett szolgált, itt a szlovák ajkú hívek lelki gondozását is ellátta. Már kápláni éve alatt számos újságcikket írt szlovák és magyar nyelvű lapokba, például a *L'udové noviny* („A népújság”), *Kazateľňa* („A szószék”), a *Pútník svätovojtešský* („Szent Adalbert zárandoka”), valamint az *Új Magyar Sion* és a *Magyar Korona* című újságokba, valamint a Hornig Károly által szerkesztett *Religio* és *Nevelés* című folyóiratba. Horniggal barátságba került, így amikor az Esztergomba kapott hercegprímási irodaigazgatói kinevezést, Cs-t is a hercegprímás figyelmébe ajánlotta. Cs. 1879-től szentírástudományt tanított az esztergomi szemináriumban. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1880-tól szertartó és levéltáros, 1882-től jegyző, majd hercegprímási titkár volt. 1887-től udvari káplán, irodaigazgató és kanonok lett, 1890-ben savniki apáti címet és javadalmat nyert. Ekkoriban is számos cikket és tanulmányt közölt, az aktuális egyházpolitikai kérdésekben hallatta hangját. A halotthamvasztásról kialakult vitában védte az egyház álláspontját, az elkeresztelések és a kötelező polgári házasság ellen publikált tanulmányt. A *Magyar Koronában*, a *Magyar Államban* és az osztrák *Vaterlandban* megjelent cikkei a politikai életben is feltűnést keltettek. Simor érsek halála után Cs. még egy évig maradt irodaigazgató, majd Vaszary hercegprímás 1893-ban főszékesegyházi plébánossá nevezte ki. 1896-ban főegyházmegyei cenzor, 1898-ban nógrádi főesperes, 1905-ben szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. Plébánosi működése során személyes kapcsolatainak és prédikációinak köszönhetően hamar népszerű lett. A város társadalmi életében aktív szerepet vállalt, részt vett az esztergomi katolikus szervezetek (Katolikus Kör, Legényegylet, Keresztényszocialista Egyesület, Szent Vince Egyesület, Népakadémia) működésében, szervezésében. Az *Esztergom* című lap rendszeres cikkírója volt. Egyházpolitikai kérdésekben Vaszary érsek, főpásztorok és politikusok is kikérték tanácsát.

Részt vett a Katolikus Néppárt szervezésében. Először az 1896-os képviselőválasztáson indult a párt színeiben, a lengyel határhoz közeli Csaca (Čadca SK) kisváros képviselőjeként. A Bánffy Dezső miniszterelnök által

kiírt választásokat a millenniumi ünnepségek túlfűtött nemzeti érzése jellemezte, és szabálytalanságok miatti vádaskodások kísérték. Bár Cs. fölényesen győzött volna, a választási bizottság úgy döntött, hogy a mandátumot a liberális kormánypárt jelöltjének ítéli oda. Sikerebben alakult az 1901., 1905. és 1906. évi parlamenti választás, amelyek során szlovák papok jelentős támogatásával szülővárosa, Szokolca képviselőjének választotta. A képviselőházban tárgyalta a munkáskérdést, felszólalt a felekezeti iskolák védelmében, a tanítók fizetésének rendezéséért, a kongrua, a felekezeti egyenlőség és a katolikus autonómia érdekében. Személye már 1905/1906-ban felmerült a szatmári püspökség betöltése kapcsán. 1908-ban Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906–1910) a királynak őt ajánlotta a csanádi püspöki székbe: „elsőrangú adminisztratív erőnek” tartotta és úgy vélte, hogy „teljesen járatos a parlamenti viszonyokban”. 1908. január 12-én nevezte ki a király, február 19-én erősítette meg X. Pius pápa és május 10-én szentelte püspökké Temesváron Hornig püspök. Püspöki székét ugyanaznap foglalta el. Méltóságánál fogva a főrendi ház tagja volt, de az 1910-es választásokig megtartotta képviselőházi helyét.

Püspökként komoly irodai munkát is végzett és naponta tartott kihallgatást. Bérmaútjai során rendszeresen ellenőrizte papjait. A szemináriumi képzés színvonalát igyekezett emelni. Székvárosában katolikus szellemű lapot alapított. A katolikus élet erősítésére támogatta az egyesületeket, például a Katolikus Kört, az Urak és Úrnők Kongregációját, a Katolikus Népszövetséget, és szorgalmazta legényegyletek alapítását. Egyházkormányzati téren szerepe volt a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye – viták kísérte – megalapításának kieszközlésében. Törekedett a protestánsokkal való viszony enyhítésére. Része volt abban is, hogy 1909-ben a Szentszék Magyarországra is kiterjesztette a vegyes házasságokkal kapcsolatban azokat az engedményeket, amelyeket Németországnak adott. Magatartásával kivívta Tisza István többszörös miniszterelnök elismerését.

Rövid csanádi püspöki működése után a király 1911. március 8-án kalocsai érsekké nevezte ki. A szentszéki megerősítés április 20-án kelt, székét június 1-jén foglalta el. A visszavonultan élő Vaszary prímás helyett ekkor már ő intézte a magyar egyház ügyeit, tárgyalt Budapesten és Bécsben egyházpolitikai kérdésekben. Vaszary lemondása után a király 1912. november 20-án őt nevezte ki esztergomi érseknek. X. Pius pápa december 13-án hagyta jóvá az áthelyezést. Miután ünnepélyesen kivonult Kalocsáról –

ahol a város részére adományozott több mint 30 mázsás harang is őrzi emléket –, esztergomi székét 1913. január 1-jén foglalhatta el. A pápa 1914. május 25-én nevezte ki bíborossá. A Bécsbe megküldött bíborosi birétumot és mozzetát az addigi szokásoknak megfelelően az uralkodó volt jogosult átadni neki a bécsi udvari kápolnában. Őt ezúttal Ferenc Ferdinánd trónörökös helyettesítette. A bíborosi kalapot a következő nyilvános konzisztóriumon kellett átvennie a pápától, erre azonban a röviddel ezt követően kitörő első világháború miatt csak később kerülhetett sor. Csernoch volt az utolsó magyar bíboros, akinek a kreálása ilyen eljárásrend szerint zajlott le. Részt vett az 1914. szeptemberi konklávéban, ahol Giacomo della Chiesa bíborost – azaz XV. Benedek pápát – választották meg. Az alkalmat felhasználta arra, hogy kapcsolatokat építsen ki más bíborosokkal. Ezáltal is enyhíteni akarta a háború miatt a Monarchiával szemben kialakult ellenséges hangulatot. XV. Benedek pápa 1914. szeptember 8-án avatta presbiter bíborossá, római címtemploma a *Sant'Eusebio all'Esquilino* lett. A drámai politikai eseményektől függetlenül Rómában előrehaladtak az első kánonjogi kódex munkálatai, amelyet 1917-ben *Codex Iuris Canonici* címen tettek közzé. A munkában Cs. is közreműködött, többek között 1915. évi, jelentős per jog-kommentárjával. Kodifikációs munkájáról később Pietro Gasparri államtitkár is elismerően nyilatkozott.

Cs. az érsekséget gazdaságilag zilált állapotban vette át, ezért szigorú takarékossgal törekedett arra, hogy ismét megteremtse a szilárd anyagi alapokat. Ez kihatott a hagyományos jótékony célú, valamint az alsópapságot és az alkalmazottakat illető szociális kiadásokra. A világháború alatt körleveleiben és beszédeiben hazafiasságra és kitartásra buzdított. Hadikölcsönt jegyzett, rendkívüli ájtatosságokat és szentmiséket írt elő. A háború okozta szenvedést vöröskereszt kórház és hadiárvaház létesítésével igyekezett enyhíteni. A háború előrehaladtával a pápa kezdeményezéseinek megfelelően Cs. is sürgette a békét a nyilvánosság előtt. Az új uralkodó, IV. Károly még trónralépése előtt tanácsát kérte Esztergomban. Főképp Cs.-nak köszönhető, hogy Tisza István 1917-ig miniszterelnök maradhatott, és református hite ellenére mint nádorhelyettes ő tehetette IV. Károly fejére a koronát a koronázási szertartáson az esztergomi érsekkel közreműködve.

Az első világháború vége több szempontból is tragikusan érintette. A politikai és katonai események következtében fivére és annak felesége politikai gyilkosság áldozata lett. Érsekségének nagy része az alakuló csehszlovák

állam területén helyezkedett el, területét annak fegyveres csapatai szállták meg, így megszűnt a kapcsolat a székhellyel. A magyar belpolitikában óvatosságot tanúsított. Károlyi Mihály kormánya idején nem tett hűségeskü, de megígérte, hogy nem támogatja ellenségeit. IV. Károly királyt nem volt hajlandó rávenni a lemondásra. A Tanácsköztársaság idején esztergomi palotájába vonult vissza, amelynek nagy részét katonai célokra foglalták le, az esztergomi Keresztény Múzeum és a főszékesegyházi kincstár gyűjteményeit pedig államosították. Az olasz katonai misszió parancsnoka felajánlotta, hogy segít neki az ország elhagyásában, de ő ezt nem fogadta el. A Tanácsköztársaság bukása után elítélte a megtorlásokat a hatalom korábbi birtokosain. Sikertelenül próbált visszaszereznie az államosított műkincseket, és a román megszállóktól Ipolyi Arnold gyűjteményét. Szerette volna elérni, hogy Magyarországot helyezték a Szentszék vagy valamelyik nagyhatalom védelme alá, ám törekvése nem járt sikerrel. 1919 augusztusától kezdve rendszeresen tárgyalt a Szentszékkal és az antant képviselőivel az országnak nyújtandó szociális támogatás és a békefeltételek enyhítése érdekében, valamint a magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok felvételéről és az egyházpolitikai kérdések megoldásáról.

A háború következményei súlyosan érintették Cs-t. Bár 1919 újévkor a pápának címzett írásában elismerte „a magyarországi egyházmegyéik rendezésének” szükségességét, és megbízta a Rómában élő bencés tudóst, Serédi Jusztiniánt, hogy a Szentszéknek ebben tanácsot adjon, egyúttal törekedett arra, hogy joghatósága az új határokon túl élő hívek fölött is megmaradjon. 1919 tavaszán határozott ellenállásával megakadályozta, hogy Fischer-Colbrie kassai püspököt a kialakulóban lévő Csehszlovákia apostoli delegátusává tegyék. Cs. 1919 nyarán Oswald Ferenc Richárd (František Richard Oswald) szlovák papot az érsekségnek a kialakuló Csehszlovákiához kerülő, megszállás alatt lévő részének általános helynökévé tette meg, ám a fontos döntéseket saját hatáskörébe vonta. Másfelől a csehszlovák kormány megpróbálta megakadályozni Oswald és a hercegprímás közötti kapcsolatfelvételt és megbeszéléseket, ezáltal az idős általános helynök állandóan két tűz közé került. Mivel ez a helyzet a papság fegyelmére és a lelkipásztorkodásra nézve is káros volt, Oswald többször elbocsátását kérte az érsektől, ám nem járt eredménnyel. A trianoni békeszerződés ratifikálása súlyosan érintette az esztergomi főegyházmegyét. Bár székhelye Magyarországon maradt, területének nagyobb része Csehszlovákiához került, ahol a szlovák területnek közel

egyharmadát foglalta el. A főegyházmegye 404 plébániája esett az új állam területére és csupán 89 maradt Magyarországon. Mindezt tetézték az érsekséget, a székeskáptalant és a papnevelő intézetet érintő bonyolult vagyoni jogi kérdések, amelyekben Cs. nem tudott kiegyezni az új állammal. 1923-ban ez ügyben pert indított a hágai Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság előtt a csehszlovák állam ellen. A hercegprímás ettől kezdve arra törekedett, hogy késleltesse az egyházmegyei határoknak a politikai határokhoz történő igazítását. Ezt az álláspontot képviselte 1920. évi római útja alkalmával is XV. Benedek pápa előtt, aki hajlott is ennek figyelembevételére.

Ebben a magyar hatóságok is támogatták, hiszen a trianoni országhatárokat ők is csak ideiglenesnek tekintették. Ettől függetlenül XI. Pius 1922 májusában Jantausch Pált (Pavel Jantausch) nagyszombati apostoli adminisztrátornak nevezte ki *ad nutum Sanctae Sedis*, ami de facto az érintett terület leválasztását jelentette, és hosszú távon a nagyszombati érsekség 1977. évi felállításához vezetett (néhány éve pozsonyi és nagyszombati főegyházmegyékre osztották fel).

Legkésőbb az 1918. évi átalakulással megmutatkozott, hogy Cs. személyében a régi és az új Magyarország nemzetiségi problematikája testesült meg. Kora esztergomi kanonokjaihoz és az érseki aula egy részéhez – többek között inasához – hasonlóan Cs. is szlovák származású volt. Ugyanakkor a történelmi Magyarországot hazájának tekintette, annak nemzetiségeivel és nyelveivel együtt, és környezetével mindig az illető anyanyelvén érintkezett. Ennek ellenére cseh és szlovák nacionalisták azzal vádolták, hogy egyházi karrierje érdekében megtagadta származását. Cs. saját „nemzeti identitásának” kérdése és ennek jelentősége megkülönböztetett figyelmet kíván. A magyar történészek Cs. példájában azt látják, hogy a történelmi Magyarország a feszültségek ellenére valóban hazája volt az ott élő szlovákoknak. Hangsúlyozzák, hogy szó sem volt modern, 20. századi értelemben vett – például a Benes-féle dekrétumokhoz fogható – nemzetiségi elnyomásról. A szlovák történészek szerint miután Cs. elfordult a pártpolitikától és magasabb egyházi pályafutás mellett döntött, elhatárolása az erős magyarosítási törekvések miatt együtt járt szlovák identitása feladásával. Ez fokozatosan történt: névmagyarosítás, majd eltávolodás a szlovák nemzeti-politikai tevékenységektől, végül egy elsődlegesen magyar identitás felvétele. Mindezzel együtt járt közeledése a politikai elithez és a kor főbb magyar méltóságviselőire jellemző arisztokrata életmód elsajátítása.

Cs. politikai tehetsége, a közügyek és kezdetben a szlovák nemzeti öntudat iránti érdeklődése korán megmutatkozott. Kész volt nyilvánosan felemelni hangját népe egyházi és nemzeti érdekeiért. Elköteleződött a Katolikus Néppárt mellett, mert tetszett neki annak szociális programja, és az, hogy elutasította a kultúrharcos magyar liberalizmust, továbbá, hogy kezdetben mérsékelten viszonyult a nem magyarok nacionalista törekvéseihez. Miután azonban szlovák papok és laikusok Hlinka András (Andrej Hlinka) vezetésével 1905-ben saját szlovák néppártot alapítottak a Néppártból való kiábrándulásuk következtében, Cs. már nem tartott velük. Ettől függetlenül nagyvonalúan támogatta szülővárosa egyházi és oktatási intézményeit és igyekezett közbelépni, amikor egykori szlovák párttársainak megrendszabályozására került sor – különösen, amikor Hlinkára börtönbüntetést mondtak ki. Néhány jel arra mutat, hogy Cs. prímási méltóságáról 1919 tavaszán szívesen lemondott volna. Bizalmasan érdeklődött a Csehszlovákia szlovák részének igazgatásáért illetékes minisztérium egyházügyi referensénél, hogy visszavonulhatna-e szülővárosa plébániájára. A minisztérium azonban nem engedélyezte számára a határátlépést.

Az érzelmi érintettség ellenére Cs. korlátlanul lojális maradt a magyar állameszméhez, a történelmi, Szent István-i állam visszaállítására törekedett és ennek érdekében tárgyalt befolyásos politikai és egyházi személyiségekkel az antant országaiban és a Szentszéknél. Miután a szlovákok politikai vezetése 1918. október 30-án deklarálta a csehszlovák államot, Cs. az érintett terület papságát a magyar állam iránti hűségre szólította fel, és Hlinkát is arról igyekezett meggyőzni – sikertelenül –, hogy egyházi szempontból szükséges a történelmi Magyarország megtartása. Miután a Szentszék kikérte véleményét a szlovák területek megüresedett püspöki székeinek betöltése ügyében, Cs. olyan papokat is ajánlott, akiknek állam- és nemzetpolitikai fel fogását nem osztotta, de feltételezte, hogy rendelkeznek a szükséges kvalitásokkal – közéjük tartozott Hlinka is.

Bár az új nemzetközi rendet határozottan visszautasította, Cs. politikai realistaként már 1918/19 fordulóján pragmatikusan az etnikai revízió – azaz legalább az utódállamok magyar többségű peremterületeinek visszacsatolása – mellett foglalt állást. Hasonlóképpen viszonyult a királyság kérdéséhez. Bár legitimista maradt, és IV. Károly királyt 1921-es két Magyarországra való visszatérési kísérlete során biztosította hűségéről, a visszatérést nem helyezte. Cs-ra hárult az a kényes feladat, hogy tárgyalásokat foly-

tasson a végül a tihanyi apátságban fogvatartott királyi párral, igyekezve meggyőzni őket arról, hogy a trón elfoglalása nem időszerű. Az 1922-es konklávé idején is arra használta fel római tartózkodását, hogy országának támogatást szerezzen. Pénzadományt gyűjtött és többek között elérte, hogy szegény gyermekek Belgiumban, Hollandiában és Svájcban üdülhessenek.

Cs. több újtást is kieszközölt az érsekség igazgatásában. 1919-től kezdve támogatta a plébániákon működő egyházközségi képviselőtestületek felállítását, amelyek a plébános tanácsadói voltak, főképp gazdasági kérdésekben. A nagy lélekszámú plébániákat felosztotta, új plébániákat alapított és számos új templomot építtetett. Támogatta a különböző szerzetesrendek letelepedését Budapesten és vidéken is. Hercegprímási működése a szerzetesrendek magyarországi virágkorának idejére esett. Így például 1912-ben nyitották meg a ciszterciek a budai Szent Imre Gimnáziumot, valamint az akkor igen aktív fiatal missziós rend, a verbiták (*Societas Verbi Divini*) máriakémendi (1916) és budatétényi (1924) rendházát. A szaléziak először Péliföldszentkeresztén nyitottak házat, majd az ország több településén árvaházat, fiúnevelő intézetet és nyomdát hoztak létre. Az angolkisasszonyok több lányiskolát is nyitottak (például a Ward Mária Kollégiumot), az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (*Sorores a Divino Redemptore*) 1911-ben hozták létre a *Collegium Marianumot*, 1916-ban pedig a Szent Anna Kollégiumot. Cs. támogatta a katolikus szociális „úttörő” és első magyar parlamenti képviselő, Slachta Margit (1884–1974) rendalapítását, a Szociális Testvérek Társasága (*Societas Sororum Socialium*) létrejöttét. Sürgette a Magyar Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapok szigorúbb ellenőrzését, 1923-tól ő látta el az ellenőrző bizottság elnöki feladatait. Védte a budapesti egyetem katolikus jellegét. A Szent István Akadémia védnöke volt. A Szent István Társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei és a katolikus nagygyűléseken tartott záróbeszédei 1924-ben nyomtatásban is megjelentek. Cs. támogatta a katolikus egyesületeket összefogó Katolikus Népszövetség tevékenységét. Budapesten két otthont létesített a hitoktatók számára, és a városvezetéssel fizetésük rendezéséről is tárgyalt.

A különféle egyházi és állami kitüntetéseket elnyert Cs. 1924-ben ünnepelte pappá szentelésének 50. évfordulóját. 1926-ban részt vett a chicagói XXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Útközben Párizsban, majd Amerikában is szót emelt Magyarország érdekében. Daganatos

megbetegedése miatt Cs. 1927 tavaszán orvosi tanácsra délre utazott, ahol néhány hétig egy magyar arisztokrata San Remo-i villájában pihent. 1927. július 25-én, 75 évesen hunyt el Esztergomban, halálának közvetlen oka tüdőgyulladás volt. Július 29-én, nagy pompával helyezték örök nyugalomra az esztergomi bazilika prímási kriptájában. A temetésen három főherceg és Horthy Miklós kormányzó is részt vett. Az aznapi hőség következtében negyvenen vesztették eszméletüket, többek között Medul Latif budapesti imám. Cs. 1923 júliusában kelt végrendeletében egyszerű, dísztelen temetésről rendelkezett. Továbbá leszögezte, hogy a Csehszlovákiával fennálló megoldatlan vagyoni jogi helyzet miatt nem áll rendelkezésére készpénz, a 15 millió korona értékű hadikölcsönt Cs. „elajándékozta”. Esetleges vagyonát az érsekség Magyarországon maradt területére, templomok és iskolák építésére, valamint az alsópapság, főképp a hittanárok támogatására hagyta. A határon túl maradt vagyona kiszolgáltatandó részének egyötödét az ottani papság nyugdíjalapjára rendelte, 5000 lírát a Szentszékre, továbbá cselédségének tagjaira egy évi fizetést hagyott.

• *Művei*: *A balottégetésről*, Esztergom 1887; *A zárdai élet czéljáról*, Esztergom 1891; *Nemzeti zsinat?*, Esztergom 1896; *A Szent Benedek-rend érdemei a keresztény művelődés terjesztése körül*, Esztergom 1901; *Népiskolánk jövője*, Esztergom 1906; *Az Egyház nevelési joga*, Esztergom 1907; *Krisztus keresztje és a háború keresztje: nagybőjti körlevél*, Budapest 1915; *Egyház és háború*, Budapest 1915; *Seelenkraft ist die wahre Kraft der Nationen. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1916; *Christentum und Weltfriede. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1918; *Katholikus kérdések. Csernoch János beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924; *I primati d'Ungheria nelle relazioni italo-ungheresi*, Budapest 1924; *Székhelyi Majláth György emlékezete*, Budapest 1926; *Egy darabka kenyérért*, Budapest 1926. • *Források*: PL Egyházkormányzati iratok 1913–1927; PL Archivum Ecclesiasticum, Csernoch János magánlevéltára; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs Priesterkollegs St. Augustin; SzIT Esty Miklós hagyatéka, 2. Naplók, feljegyzések, 1. Visszaemlékezések: Róma 1920; BH 12. 5. 1908; *Esztergom* 3., 10. und 17. 5. 1908; *Acta Apostolicae Sedis* 25. 1. 1913; ASRS Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Cecoslovacchia; *Reichspost* 25. 7., 30. 7. és 24. 8. 1927; *Arbeiter Zeitung* 26. 7. 1927; *Emléklapok Csernoch János Magyarország bercegprímásának székfoglalója alkalmából*, Esztergom 1913; *Emléklapok Csernoch János bíbornok [...] aranymiséje alkalmából*, Budapest 1924. • *Irodalom (Magyarország)*: DÉVÉNYI IVÁNNÉ, *Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben*, Századok III (1977) 1: 48–78; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*, Beke Margit (szerk.), Szentjeink és nagyjaink

Európa kereszténységéért, Budapest 2001, 199–204; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János*, Esztergomi érsekek, 385–389; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János előkészületei 1918/19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*, Magyar Sion – Új Folyam 14 (2020) 1: 69–92; ERNYEI LAJOS, *Három magyar prímás. Simor János, Vaszary Kolos, Csernoch János, amint én ismertem őket*, Bratislava 1927; FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; GERGELY, *A katolikus egyház*; GRÓSZ ANDRÁS, *A Magyar Sion hegyéről (Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek 1920–1927)*, Hitel 26 (2013) 8: 98–106; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *Gróf Tisza István miniszterelnök levelei Csernoch János hercegprímás magánlevéltárában*, Fons 5 (1998) 3: 377–395; IVANCSÓ ÁDÁM, *Csernoch János törekvései a haza védelméért*, http://www.elsovilag-haboru.com/tortenete/cikk/csernoch_janos_torekvesei_a_haza_vedelmeert (utolsó letöltés: 2022. 12. 29.); KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.), *Révai Új Lexikona IV*, Szekszárd 1999, 555–557; KONTSEK ILDIKÓ, „Nagy időkből bí pástor”: *Csernoch János hercegprímás síremléke az esztergomi bazilikában*, Műemlékvédelem 54 (2010) 5: 341–343; LEPOLD ANTAL, *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*, Bécs 1963; MÁTÉ ANITA, *Magyar hercegprímás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17 (2005) 1–2: 139–153; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 353–390; MKL II, 425–426; RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja*, Budapest 2009; REISNER FERENC, *Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben*, Budapest 1991; RÓNAY LÁSZLÓ, *A szeretet prímása: Csernoch János*, Vigília 58 (1993) 10: 772–773; SZABÓ BARBARA, *Csernoch János aranyiséje*, Magyar Sion – Új Folyam 14 (2020) 1: 135–149; TUSOR, *Abécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *Abécsi Augustineum*, 32–43; TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica: az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3), Budapest–Róma 2005, 280–284. • *Irodalom (Szlovákia)*: ANDOR CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971; GERGELY JENŐ (szerk.), *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*, Budapest 1984; EMILIA HRABOVEC, *Die staatliche Zugehörigkeit der Slowakei 1918–1920. Kirchenpolitische Aspekte der Auseinandersetzungen*, Ferenc Glatz (Hg.), Begegnungen. Crossroads. Jahrtausendwende 2000, Budapest 2001, 319–334; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell'Europa centro-orientale. Il caso della Cecoslovacchia e dell'Ungheria*, La sollecitudine ecclesiale di Pio XI., Città del Vaticano 2010 (ed. Cosimo Semeraro), 363–395; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 53–60.

EMILIA HRABOVEC – † CSÍKI BALÁZS

RÖVIDÍTÉSEK

ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (Vatikán)
DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
SzIT	Szent István Társulat (Budapest)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repository/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

1. Scitovszky János esztergomi érsek (1850–1866)

2. Simor János esztergomi érsek (1867–1891) 1867-ben

3. *Vaszary Kolos bíboros, esztergomi érsek (1891–1912)*

4. *Csernoch János esztergomi érsek (1913–1927) látogatóban egy leányiskolában*

5. Csernoch János hercegprímás látogatóban egy budapesti népkonyhán

---

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>